

INSTITUȚII, MENTALITĂȚI

VASALITATEA MEDIEVALĂ: IPOSTAZE EUROPENE ȘI ROMÂNEȘTI

DE

GH. PUNGĂ, ALEXANDRU-FLORIN PLATON

Specialiștii în istoria instituțională medievală sau cei care, prin natura preocupărilor lor, nu au avut cum s-o ocolească au putut, desigur, remarca neobișnuitul paradox al modului cum au apărut aceste structuri în partea apuseană a continentului nostru. Căci, dacă instituțiile sunt, într-un anumit sens, o creație a statului, o expresie globală a acțiunii sale de încadrare și control social sau a unui drept public constituit, cele medievale vest-europene, în schimb, au fost, oricât ar parea de ciudat, nu numai independente de acesta, dar și anterioare lui, înrădăcinându-se într-o pluralitate greu de descris de practici și relații cutumiare, scoase la iveală sau provocate să se formeze în împrejurările determinate de extincția progresivă a sistemului politic roman. Nu statul feudal și-a creat, cum ar fi fost normal, propriile instituții, ci *acestea* l-au creat pe el, fapt care, în treacăt fie spus, confirmă regula potrivit căreia o societate, fie și în absența unei guvernări centralizate, este până la urmă capabilă de a descoperi în sine acele mecanisme de coordonare și echilibru, apte de a configura o ordine mai stabilă decât ne-am putea imagina, chiar dacă acest lucru depășește intenționalitatea "actorilor" înșiși. Friedrich August von Hayek a intuit, poate, cel mai bine acest ciudat fenomen, atunci când a observat, cu perspicacitatea-i obișnuită, că instituțiile și tradițiile neorganizate pot fi, în anumite situații, purtătoarele unor cunoștințe pe care practicanții nu le-au teoretizat și nu le-au anticipat, dar pe care știu foarte bine să le folosească¹. Nimic nu ilustrează, după părerea noastră,

¹ Friedrich August von Hayek, *The Constitution of Liberty*, London, 1960, *passim* (Vezi și ediția în limba română, *Constituția Libertății*. Traducere de Lucian - Dumitru Dîrdală. Prefață la ediția română de Paul E. Michelson. Postfață la ediția română de Vasile Boari, Iași, Institutul European, 1998).

mai exact această constatare decât formele instituționale pe care și le-a dat civilizația medievală occidentală.

Am reamintit toate aceste lucruri - altminteri binecunoscute - pentru a adăuga imediat că, în ceea ce privește vasalitatea, paginile care urmează nu urmăresc câtuși de puțin să reconstituie *integral* istoria unei instituții pe cât de structural ancorată în modul de organizare a societății feudale, pe atât de variată în ipostazele-i care o definesc, nu întotdeauna lesne de reunit sub semnul unor trăsături comune. Dacă putem, la rigoare, admite că un asemenea demers ar fi, în anumite condiții, posibil, iar evoluția completă a vasalității ar putea fi, chiar și într-o formă abreviată, în mod satisfăcător redată, dificultățile metodologice cu care s-ar confrunta o tentativă ca aceasta tot ar descuraja-o, până la urmă. Cum să evoci, de pildă, acest tip instituționalizat de relații, fără să aduci, în același timp, în discuție și celelalte structuri sociale și politice, cu care vasalitatea a intrat în dialog și a interacionat continuu? Cum să analizezi o instituție care nu numai că a trecut de-a lungul timpului prin nenumărate avataruri, dar a și cunoscut, de la o epocă la alta și de la un teritoriu la altul ritmuri evolutive atât de diferite, încât unii din cei ce au încercat, ocazional, să-i construiască "ideal-tipul" au renunțat, până la urmă, neputincioși, declarând ca nu există altă metodă de a-i elabora imaginea sintetică, decât prin juxtapunerea ipostazelor ei locale, înmănunchiate în tot atâtea monografii?² În sfârșit, cum să te referi la o structură atât de importantă, abstracție făcând de contextul care a influențat-o sensibil, impunându-i multiplele chipuri de care am vorbit?

Din toate aceste motive, selecția pentru care a trebuit, fatalmente, să optăm, a fost extrem de riguroasă. Dintre nenumăratele aspecte caracteristice vasalității europene susceptibile de a stârni interesul, le-am reținut doar pe acelea cu relevanță directă pentru unele episoade din viața politică a Moldovei în același interval de timp, și, de asemenea, pentru o serie de practici din domeniul relațiilor stabilite de domnii noștri cu puterile vecine, a căror adevărată semnificație a fost, până acum, fie ignorată, fie - cel mai adesea - greșit interpretată. Mai limpede spus, vom stăru, pentru început, asupra tipului de legătură instituit prin relația de vasalitate și a ritualului ei corespunzător, evidențiindu-i nu numai particularitățile împrumutate în Occidentul medieval, în lumea bizantină și în aceea rusă, dar și implicațiile asupra ideii de suveranitate, care a dobândit, precum se știe, începând cu cel de-al XII-lea veac, un loc din ce în ce mai important în reflecțiile teologico-politice medievale. În partea a doua a studiului nostru vom insista cu precădere asupra ipostazelor

² Cf. Joseph Calmette, *La Société féodale*, Paris, 1927, *passim*.

autohtone ale vasalității, așa cum transpar ele, ocazional, din raporturile domniei moldovene cu statele vecine, reconsiderându-le, acolo unde am crezut de cuviință, înțelesul, în funcție de semnificațiile divulgate de modelele instituționale similare din Europa apuseană și de Răsărit.

Perspectiva care ne-a inspirat constant demersul a fost - mai este oare nevoie s-o spunem?- aceea comparată. Am apelat la ea nu neapărat ca un semn de reverență față de ilustra tradiție interbelică a mediievisticii românești, dedicată aceluiași principiu și nu numai fiindcă proiectul pe care ni l-am asumat o presupunea cu necesitate. Dacă am procedat așa cum am făcut-o, a fost, în primul rând, din convingerea că, indiferent de epoca studiată și de faptele avute în vedere, ea rămâne, cel puțin până la un punct, unica modalitate posibilă de a ne înțelege corect trecutul, fără prejudecăți și fără resentimente. Nici o altă oglindă nu poate fi mai potrivită pentru acest scop decât aceea a alterității. Este și motivul care ne-a îndemnat s-o schițăm, atât cât ne-am priceput, în paginile de față.

Trecând peste problemele de terminologie și origine, precum și peste dezbaterrea, infinit mai interesantă, referitoare la modul cum s-au format instituțiile feudalismului clasic (ca rezultat fie al unei evoluții organice, fie al unei mutații petrecută în secolul al X-lea³) să observăm mai întâi -reamintind, de altfel, un fapt binecunoscut- că vasalitatea a fost, încă de la origini, nu o instituție, ci o relație, iar această relație s-a stabilit în forma și, totodată, în cadrul mult mai cuprinzător al unei *dependențe personale*, care nu era proprie, inițial, doar celor de condiție înaltă, ci tuturor categoriilor de oameni. Apărută (sau, mai bine zis, făcută să iasă la suprafață) într-un context prea complicat pentru a-l detalia aici, dar caracterizat, în liniile sale generale, prin personalizarea, divizarea și fragmentarea până la pulverizare a puterilor publice, ea s-a definit, esențialmente, prin *protecția* celor mai puternici acordată celor mai slabi, fără, însă, ca nenumăratele servicii reclamate ca preț al *ascultării* (sau supunerii) acestora să aibă neapărat, un caracter militar. Legătura astfel instituită, care purta numele de *patrocinium* sau *mundium* (uneori și *mundeburdis*) și era însoțită de o procedură legală (*commendatio*), menită să o consacre, nu avea, după cum tocmai am precizat, un specific, așa-zicînd, "de clasă". Dimpotrivă, ea lua naștere fără ca rangul sau calitatea celor care o solicitau să fie în vreun fel precizate, implicînd oameni din cele mai diverse categorii (liberi, sclavi, liberti, "coliberti" etc.), reuniți sub semnul aceluiași statut doar prin faptul că aveau nevoie de aceeași formă de apărare sau fuseseră constrînși s-o accepte. Vocabularul Evului

³ În legătură cu această din urmă interpretare, cf. Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, *La mutation féodale, X^e-XIe siècles*, Paris, 1980.

Mediu timpuriu sugerează, de altfel, foarte bine acest lucru, atunci când, în loc de a-i deosebi pe cei intrați într-o astfel de dependență fie după nume, după îndatoriri, proveniență sau condiție socială, preferă, invariabil, să-i trateze laolaltă, caracterizându-le obligațiile prin termenul generic de *servitia* ("servicii"), indiferent de conținutul lor specific. Disocierea termenilor - și, totodată, a vasalității de șerbție, inițial confundate în același tip de legătură - se va produce mult mai târziu (începând cu secolul al VIII-lea), la capătul unei evoluții care nu are a ne interesa aici. Deși era o relație care se stabilea "la cerere", implicând, așadar, recunoașterea - fie și tacită - a unei inferiorități, *mundium*-ul nu era, cu toate acestea, unilateral. În condițiile disoluției rapide a statului roman, ale cărui îndatoriri și servicii proteguitoare în beneficiul propriilor cetățeni sau supuși se echilibrău din ce în ce mai precar cu volumul și valoarea - în neconținută creștere - a prestațiilor pretinse și, pe de altă parte, într-un tip de societate din ce în ce mai înclinat de a corela *status*-ul și, până la urmă, simpla supraviețuire, cu numărul și calitatea oamenilor pe care cineva era capabil să-i mobilizeze, o asemenea legătură nu putea fi decât una de *reciprocitate*. Cel ce se "recomanda" se angaja, desigur, să-și asculte și să-și servească cu fidelitate seniorul (*dominus*). El primea, însă, în schimb, nu numai protecția, dar și mijloacele de întreținere pe care acesta i le datora, ceea ce îl situa dintr-o dată pe o poziție cu totul diferită de aceea a unui simplu subordonat. Obligațiile astfel asumate erau pe viață, denunțarea lor unilaterală nefiind îngăduită decât în cazuri ieșite din comun. Pe de altă parte, opțiunea de intrare în dependență era absolut liberă, "recomandarea" față de mai mulți seniori fiind, în mod formal, riguros interzisă⁴.

⁴ Pentru toate aceste informații, cf. mai întâi studiul astăzi clasic al lui François Louis Ganshof, *Feudalism*, 3rd edition, Harper and Row Publishers, s. a., p. 3-9 (versiunea originală a apărut în 1957 la Bruxelles, sub titlul *Qu'est-ce que la féodalité?*, cunoscând de atunci, mai multe reeditări și traduceri. Noi am folosit atât ediția engleză, cât și aceea franceză - a 5-a, după versiunea *princeps*, Paris, Éditions Tallandier, 1982- pe care le vom cita alternativ); idem, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque* în *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. I, *Les liens de vassalité et les immunités*, 2ème édition revue et augmentée, Bruxelles 1958, p. 157; Marc Bloch, *La société féodale*, vol. I, *La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939 (noi am folosit, însă, ediția în limba engleză: *Feudal Society*. Translated by L. A. Manyon, vol. I, *The Growth of Ties of Dependence*, The University of Chicago Press, 1961, p. 148-149, 151 sqq; vezi și recenta versiune în limba română, a ambelor volume: *Societatea feudală*, vol. I, *Formarea legăturilor de dependență*, vol. II, *Clasele și cârmuirea oamenilor*, traducere de Cristiana Macarovici, postfață de Maria Crăciun, Cluj-Napoca, 1996, 1998); idem, *A Contribution Towards A Comparative History of European Societies* în idem, *Land and Work in Medieval Europe*. Selected papers by Marc Bloch. Translated by J. E. Anderson, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1967, p. 64; idem,

Dacă, precum am arătat, serviciile implicate de o astfel de relație erau, la început, nu numai nediferențiate, dar și extrem de variate, treptat specializarea lor a devenit din ce în ce mai pronunțată, împrumutând fie calea prestațiilor servile, fie pe aceea, incomparabil mai nobilă, a serviciului militar, investit cu o însemnătate tot mai ridicată, în condițiile nenumăratelor conflicte care au marcat guvernarea primilor carolingieni și apoi a lui Carol cel Mare însuși. În același timp, "beneficiul", care se definise încă din perioada merovingiană drept baza materială a relației de dependență (cu toate că, prin formele sale, el nu s-a confundat, inițial, decât arareori cu noțiunea de posesiune funciară, fiind mai curând o practică, decât un bun material și acoperind un spectru extrem de larg de ipostaze) s-a asociat într-un chip și mai vădit cu pământul, schimbându-și, astfel, nu numai propriul statut, dar și natura însăși a vasalității primare, care și-a pierdut ulterior semnificația umană, personală, de la început, în schimbul unor conotații din ce în ce mai mercantile. Transformarea "beneficiului" în feud (încheiată în partea de nord a Galiei în secolul al XI - lea⁵), precedată de transferul - operat de carolingieni⁶ - al relațiilor de

Les "colliberti ": étude sur la formation de la classe servile în idem, *Mélanges historiques*. Préface de Charles-Edmond Perrin, Tome I, Paris, 1963, p. 442, 444-445; Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. Les origines du système féodal. Le bénéfice et le patronat pendant l'époque mérovingienne*, Paris, s. a., p. 274, 280-299; Robert Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970, p. 99; Joseph R. Strayer, Dana C. Munro, *The Middle Ages (395-1500)*, 4th edition, New York, 1959, p.114 sqq; Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, p.129 sqq.

⁵ Pentru complicata evoluție a "beneficiului" și transformarea lui în feud, cf. *inter alia* Ferdinand Lot, *Histoire du Moyen Âge*, T I; *Les destinées de l'Empire en Occident de 395 à 768*. Sous la rédaction de Ferdinand Lot, Charles Pfister, François Louis Ganshof, Paris, 1928, p. 646-648; R. Allen Brown, *The Origins of Modern Europe: The Medieval Heritage of Western Civilization*, Thomas Y Cromwell Company, New York, 1973, p. 115; Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe. Des invasions au X^{VI} siècle*, Paris, 1936, *passim*; Robert S. Hoyt, *Europe in the Middle Ages*, 2nd edition, Harcourt, Brace and World Inc., New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, 1966, p. 188; Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, p. 117-120; Joseph Calmette, *op. cit.*, p. 21, 150; François Louis Ganshof, *Feudalism...*, p. 16- 19, 106-117; idem, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque*, *loc. cit.*, p.156,160-161; Joseph R. Strayer, Dana C. Munro, *op. cit.*, p.114 sqq; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p.163, 164,165-166; Fustel de Coulanges, *op. cit.*, p.152-154,159; idem, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque*, *loc. cit.*, p.156,160-161; Robert Fossier, *op. cit.*, p. 230.

⁶ Cf. Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p.108-124; Guy Fourquin, *Seigneurie et féodalité au Moyen Âge*, Paris, 1970, p. 11 -16; Geoffrey Barraclough, *The Crucible of Europe. The ninth and tenth centuries in European history*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1976, p. 57; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p.157-160; Robert S. Hoyt, *op. cit.*, p. 187; R. Allen Brown, *op. cit.*, p. 116-118; Joseph R. Strayer, Dana C. Munro, *op. cit.*, p.114 sqq;

dependență din domeniul dreptului privat în cel al dreptului public, marchează intrarea vasalității în perioada ei clasică de existență și, totodată, accesul deplin la statutul unei instituții cu adevărat europene, în ciuda (sau, poate, tocmai *din cauza*) particularităților locale pe care și le-a asociat.

Aceasta este, deopotrivă, și perioada când se definitivează aspectele ei simbolice și, în primul rând, ritualul. Nu mai este nevoie, credem, să subliniem ce importanță avea un asemenea cod procedural într-o societate atât de puternic formalizată ca aceea medievală și mai ales - în cadrul unei civilizații atât de refractară la tot ceea ce era abstract și, prin urmare, veșnic preocupată de a vizualiza totul. Cuvintele rostite și gesturile făcute cu un asemenea prilej erau investite cu forța de sugestie a unor formule aproape sacre, scopul lor fiind de a legitima un act care dobânda, astfel, cel puțin teoretic, natura unei legături indisolubile. În varianta timpurie a vasalității⁷, până în secolele X - XI, persoana care se "recomanda", îngenuncheată cu capul descoperit și fără arme în fața viitorului senior, își punea mâinile împreunate în mâinile acestuia și i se recunoștea supusă, rostind totodată și un scurt jurământ, menit a da o greutate sporită gestului însoțitor. Sensul acestui ritual - desemnat în documentele vremii prin expresii deosebit de sugestive, cum ar fi: *in vasatico se commendare per manus* sau *in manus (manibus) se commendare* - era cel al unei autoabandonări complete a celui care se "închina" (*traditio personae*) față de cealaltă persoană, mâinile având aici rostul de a simboliza tocmai specificul indefectibil și total al legăturii care se năștea. Transformarea "recomandării" în omagiu, petrecută cândva, între secolele X și XIII⁸, nu a modificat nimic din gesturile inițiale, cu singura excepție a sărutului pe gură (*osculum*) schimbat de cei doi parteneri la finele actului de "închinare", ca semn nu numai al organicității relației tocmai stabilite, dar și al identității lor aproape

Joseph Calmette, *op. cit.*, p. 18-19; Jean- Pierre Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, p. 136 *sqq*; François Louis Ganshof, *Feudalism...*, p. 3,16,19, 22; idem, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque*, *loc. cit.*, p.156-157 (potrivit autorului, acest transfer urmărea doar dublarea cadrelor statului printr-o formă de consolidare suplimentară, nicidecum reorganizarea structurilor existente *numai* pe temeiul dependenței personale. Din acest motiv, instituționalizarea relațiilor de vasalitate a fost mai curând o frână, decât un precipitant al disoluției monarhiei carolingiene).

⁷ Pentru informațiile care urmează, vezi François Louis Ganshof, *Feudalism...*, p. 26-27, 72-74; idem, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque*, *loc. cit.*, p. 158; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p.146; Jean- Pierre Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, *passim*.

⁸ Joseph Calmette, *op. cit.*, p. 30-31; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p.162; Ferdinand Lot, *op. cit.*, T I, p. 666 (autorul consideră că procesul era încheiat încă de la mijlocul secolului al VIII-lea).

corporale⁹. Numit *hominium*, *homagium* sau, după caz, *Mannschaft* și *pleyto e homenaje*¹⁰ (toți termenii derivând, după cum se observă, din "homo", cuvântul generic pentru "vasal")¹¹, omagiul era, aidoma formei sale premergătoare (*commendatio*), un act esențialmente personal, trebuind reînnoit în cazuri bine stabilite, fără a putea fi oferit sau acceptat prin procură. Dacă legătura astfel stabilită era, inițial, directă și singulară, în sensul că unui vasal nu-i era cu nici un chip îngăduit să-și aleagă mai mulți seniori, treptat, odată cu importanța crescândă a feudului în cadrul relației de vasalitate și, pe de altă parte, ca urmare a nenumăratelor conflicte intestine apărute, cu începere din 830, în Imperiul carolingian și între statele sale succesoare, această interdicție a început a fi tot mai mult eludată, unicitatea omagiului lasând până la urmă locul multiplicității actelor de supunere, în flagrantă contradicție cu principiul însuși al relației pe care o întemeiau. Cel mai vechi exemplu în acest sens datează din anul 895, în regiunea dintre Loara și Sena, usajul generalizându-se rapid la începutul secolului următor în întreaga Francia Occidentalis, pentru a se răsfrînge apoi și în Francia Orientalis¹².

⁹ În Peninsula Iberică (Leon, Castilia și Aragon), gestul împreunării mâinilor (*immixtio manuum*), deși nu era, în secolul al XII-lea, absent, avea o relevanță mai mică în cadrul omagiului decât *sărutarea mâinii*, considerată de istoricul Claudio Sanchez Albornoz ca datând din perioada romană a Spaniei. Interesant este și faptul că gestul putea fi făcut și printr-un intermediar, ceea ce, în alte părți ale Occidentului era imposibil (cf. Luis de Valdeavellano, *Les liens de vassalité et les immunités en Espagne* în *Recueils de la Société Jean Bodin...*, I, p. 237-238). Una din cele mai bune introduceri în simbolistica deosebit de complexă a ritualului vasalic rămâne, fără îndoială, studiul clasic al lui Jacques Le Goff, disponibil și în limba română, *Ritualul simbolic al vasalității* în idem, *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*. Traducere din limba franceză și studiu introductiv de Maria Carпов, vol. I, București, 1986, p. 173 - 248. De asemenea, pentru aceeași chestiune, dar în legătură mai ales cu *osculum* - componentă importantă a ritualului vasalic - vezi Yannick Carré, *Le baiser sur la bouche. Rites, symboles, mentalités, à travers les textes et les images, XIe - XVe siècles*, Paris, 1992.

¹⁰ Termen specific în secolul al XII-lea Peninsulei Iberice, deoarece legătura de vasalitate era contractată aici printr-un acord sau contract numit *placitum* sau *pleyto* (cf. Luis de Valdeavellano, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 236).

¹¹ Joseph Calmette, *op. cit.*, p. 30-35; Guy Fourquin, *op. cit.*, p. 112-117; François Louis Ganshof, *Feudalism...*, p. 72.

¹² Cf. François Louis Ganshof, *Les liens de vassalité dans la monarchie franque*, *loc. cit.*, p. 164; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p. 211-214; Guy Fourquin, *op. cit.*, p. 125-127; Robert Fossier, *op. cit.*, p. 100. În Castilia, în schimb, un vasal nu-și putea alege alt senior până ce nu se despărțea de primul, cu toate că, și în această situație, el continua să-i rămână celui obligat, având grijă să nu-i aducă nici un prejudiciu. În Catalonia, situația era oarecum diferită: așa-numitul *homagium solidus*, prestat unui singur senior, era frecvent dublat de omagiul "cu rezervă" (*homagium non solidus*), prin care vasalul își rezerva dreptul de a se putea lega și de un alt senior sau de a combate împotriva

Soluțiile inventate de dreptul feudal ca răspuns la această situație nu au fost puține. Dar, fie că a fost vorba de clasificarea omagiilor în ordinea vechimii, de întâietatea seniorului care oferise feudul cel mai bogat sau a celui agresat în raport cu agresorul, nici una dintre ele nu s-a bucurat de popularitatea considerabilă a așa - numitului "omagiu preferențial" sau absolut, care a și fost, până la urmă, reținut ca unic antidot al tuturor cazurilor de conflict posibile. Menționat, probabil, pentru prima dată în Anjou, în 1048¹³ și repede adoptat de întreaga Europă, acest *hominium ligium* (cu termenii săi corelativi: *homo ligius*, *ligius miles* și *dominus ligius*) nu are o origine precisă, ci pare mai curând, produsul spontan al unui amplu efort de organizare, menit, pe cât posibil, să limiteze efectele dezastruoase ale multiplicării haotice a omagiilor, într-un sistem amenințat de o confuzie totală. Dacă ar fi să-l credem pe F. Olivier - Martin, sorgintea sa ar fi fost exclusiv franceză, procedeul implicând obligații chiar mai stricte decât omagiul obișnuit¹⁴. Oricare ar fi adevărul, sigur este că nici "omagiul preferențial" nu a fost, finalmente, ocolit de primejdia căderii în derizoriu, înregistrând, cu începere din cel de-al XIII-lea veac, un proces asemănător de multiplicare, pe fondul aceleiași apetente pentru achiziționarea cât mai multor feuduri și a degradării avansate a caracterului personal al relației inițiale. Alte antidoturi asemănătoare, dreptul feudal nu a mai găsit.

Secondând omagiul, jurământul de credință s-a definit, încă din secolele VIII - IX, drept cel de-al doilea moment al ritualului vasalic, fiind impus - aici opiniile concordă¹⁵ - ca urmare a preocupării stăruitoare a Bisericii de a da o consacrare religioasă unui act până atunci eminamente laic. Consemnat pentru întâia dată de *Annales Regni Francorum* în anul 757, cu prilejul omagiului depus de Tassilo, ducele Bavariei, lui Pepin cel Scurt, jurământul era rostit de vasal în picioare și - potrivit obiceiului - în prezența unor obiecte sacre (relicve, Evanghelii etc.), al căror rost era de a conferi angajamentului asumat o valoare indestructibilă. Fără îndoială, el nu avea, prin aceasta, nimic specific în raport cu alte rituri asemănătoare, constituind, de altfel, o practică larg răspândită în Evul Mediu. Au existat, în această epocă, nenumărate acte

anumitor persoane, clar precizate în actul de omagiu (care, în treacăt fie spus, comporta și o garanție fiscală plătită de vasal seniorului, ca angajament al respectării îndatoririlor) (Luis de Valdeavellano, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 239, 250).

¹³ F. Olivier-Martin, *Les liens de vassalité dans la France médiévale* în *Recueils de la Société Jean Bodin...*, I, p. 220; Robert Fossier, *op. cit.*, p. 173; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p. 214-218; François Louis Ganshof, *Feudalism*, p. 103-105.

¹⁴ Vezi *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 219, 220.

¹⁵ François Louis Ganshof, *Feudalism*, p. 27 - 30, 76, 77; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p. 146-147; Joseph Calmette, *op. cit.*, p. 38-39.

de credință fără nici o legătură cu omagiul. Dar, după cum pe bună dreptate a remarcat mai demult Marc Bloch, nici un tip de omagiu nu a fost lipsit de credință¹⁶. Asocierea dintre ele a fost permanentă.

Amintind de originile umile ale vasalității, sărutarea piciorului a fost, de asemenea, un gest caracteristic ritualului vasalic, practicat sporadic în secolul al X-lea și, poate, și la începutul celui următor. Așezat după omagiu și jurământul de credință, el nu pare a fi avut, însă, o existență îndelungată, dispărând înainte de a fi reușit să ajungă un element esențial al acestei relații¹⁷.

Cât despre investitură, ultimul act al ritualului pe care-l discutăm, ea consta din remiterea către vasal a unui obiect simbolizând feudul, urmată, uneori, de deplasarea ambilor parteneri la fața locului și "recunoașterea" formală de către posesor a caracterului de uzufruct al bunului primit în folosință.

În secolul al XII-lea, concesiunea funciară a luat forma unui document scris¹⁸, semn ca autentificarea produsă de gesturi și cuvinte nu mai era considerată de ajuns.

Apare limpede, fie și din această sumară descriere, că omagiul vasalic trebuie considerat ca un sistem, nici unul din momentele sale neavând vreo semnificație decât prin raportare la celelalte două, toate trei devenind inteligibile numai în acest context de referință. Totul, de altfel, în cadrul unui asemenea ritual era în așa fel conceput și organizat, încât să scoată cât mai bine în relief această coerență, subliniind, totodată, profunzimea legăturii - una aproape corporală, de rudenie - încheiată între senior și vasal. Locul omagiului, bunăoară, era în mod deliberat fixat pentru a obliga cel puțin una din părți, dacă nu chiar pe ambele să se *deplaseze*, ținta putând fi atât reședința seniorului, cât și așezarea cea mai importantă a domeniului respectiv sau - uneori - "frontiera" (marca) dintre teritoriile persoanelor contractante (ceea ce se întâmpla, de regulă, numai cu deținătorii unor feuduri foarte mari, ca, de pildă, ducele Normandiei sau contele de Champagne, primul ca vasal al regelui

¹⁶ Cf. *Feudal Society*, I, p. 147.

¹⁷ François-Louis Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 128.

¹⁸ Nu numai investitura, ci și omagiile de vasalitate, în întregime, au putut avea uneori o formă scrisă, atunci când părțile implicate erau persoane fizice sau morale importante iar contractul încheiat avea implicații politice (cum a fost cazul, bunăoară, cu omagiul depus în anul 1101 de contele Flandrei, Robert II, regelui Angliei Henric I Beauclerc, act consfințit și de o *charta*). În partea de sud a Franței și în regiunea rhodaniană, care făcea parte din Burgundia, contractele vasalice în formă scrisă erau înfinit mai frecvente decât la nord de Loara, unde uzajul scrisului avea o răspîndire mai redusă (François Louis Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 130-132).

capetian, cel de-al doilea ca supus al ducelui Burgundiei¹⁹). Spațiul concret al desfășurării ritualului era, și el, ales cu cea mai mare grijă și numai în funcție de conotațiile sale simbolice (biserica, sala cea mare a castelului seniorial etc.), asistența care îl popula - în mod obligatoriu numeroasă - fiind, de asemenea, atent selectată, nu doar pentru a garanta actul, ca atare, dar a-i certifica și elementul de reciprocitate, care-i constituia însăși armatura. Nici amplasarea contractanților în timpul ceremoniei, natura obiectelor - martor sau felul în care era ulterior evocat documentar ritualul (întotdeauna într-un limbaj foarte succint, fără digresiuni și cu anumiți termeni recurenți) nu era lăsat la voia întâmplării: întocmai ca momentele cu adevărat importante, fiecare amănunt era, la rândul-i, în așa fel calculat, încât să dea o cât mai mare greutate întregului²⁰.

După cum am avut deja prilejul să menționăm, baza materială a relației de vasalitate, care a devenit, cu timpul, din ce în ce mai importantă (cel puțin în acea parte a Europei dominată odinioară de Imperiul carolingian) a fost feudul sau *fieful*. Deși asocierea acestei noțiuni cu posesiunea funciară condiționată este - pentru epoca respectivă - cât se poate de firească, nu trebuie, totuși, să uităm că stricta corespondență dintre cei doi termeni nu a fost, peste tot, o regulă, iar remunerarea serviciilor, în această formă nu a fost, nici ea, generală. Au existat, bunăoară, și fiefuri distribuite ca onoruri, constând din funcții publice echivalente din punct de vedere juridic "beneficiilor" (întâlnite mai ales în Germania), ca și așa-numitele feuduri-rentă, sub forma unor venituri, devenite foarte frecvente începând cu cel de-al XI - lea veac, mai cu seamă în relațiile politice, întrucât îngăduiau regilor nu numai să-și creeze clientele străine, dar să și obțină, contra cost, alianțe deosebit de prețioase pentru interesele lor de moment sau de perspectivă²¹. Pe de altă parte, nici structura și calitatea feudurilor funciare nu erau pretutindeni identice (ceea ce determina și un specific accentuat al serviciilor prestate), după cum puteau fi anumite regiuni de pe continent - ca în

¹⁹ În acest caz, omagiul era consemnat în documente ca fiind depus *in locis in marchiam deputatis* sau, mai scurt, *in marchia* (*ibidem*, p.126).

²⁰ Pentru semnificația de ansamblu a tuturor acestor factori, vezi încă o dată Jacques Le Goff, *op. cit.*, *loc. cit.*, *passim*.

²¹ Exemplele în acest sens sunt nenumărate, ele întâlnindu-se atât în Anglia (unde monarhii normanzi și angevini au reușit, în acest mod, să atragă în orbita lor, începând din secolele XI-XIII, numeroși principii din Flandra și Lotharingia Inferioară), cât și în Franța (odată cu domnia lui Filip al II-lea August) și în alte părți de pe continent (cf. *Histoire des relations internationales*, sous la direction de Pierre Renouvin, vol. I, *Le Moyen Âge*, par François Louis Ganshof, p. 135 *sqq*; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p. 174-175; Guy Fourquin, *op. cit.*, p.133-136).

Peninsula Iberică, de pildă - unde legătura dintre vasalitate și feud nici nu exista²². Oricum, indiferent de variațiile sale locale, corespondența dintre pământ, dependentă și servicii a fost, în marca majoritate a cazurilor, o regulă aproape generală în Europa medievală, prezența ei fiind decelabilă nu numai în lumea catolică, ci - precum vom vedea - și în Răsărit.

Ca proprietar de drept al feudului, seniorul continua să aibă în raport cu el - chiar și după concesionare - așa-numitul *ius (dominium) eminens* (sau *directum*), ceea ce îi conferea autoritatea legală de a pretinde și accepta o serie de lucruri, cum ar fi îndeplinirea obligațiilor vasalice (numite, tocmai în virtutea amintitei lor corespondențe cu pământul, *feudo-vasalice*), ereditatea posesiunii cedate, dreptul de preemțiune, participarea la reglementarea alienărilor și, de asemenea, implicarea cu drept de decizie în toate litigiile susceptibile de a apare în relațiile cu cei care-l serveau. Vasalul, la rândul său, se bucura, la început, doar de *ius utendi et fruendi*, neavând nici unul din drepturile caracteristice liberei dispoziții (numită *ius abutendi*). Cu timpul, însă, situația s-a schimbat aproape radical, drepturile "beneficiarului" evoluând tot mai hotărât în direcția unei exercitări complete, fapt care s-a tradus atât prin puțința de a schimba calitatea feudului sau de a-l subînfeuda, cât și prin posibilitatea de a-l aliena, e adevărat, cu consimțământul seniorului și într-o formă negociată (întregul proces purtând numele, oarecum impropriu, de *retract*²³). Adăugându-se eredității - câștigată odată cu secolul al XI - lea- toate aceste drepturi au marcat transformarea irevocabilă a feudului într-un adevărat bun familial, asupra căruia

²² Între secolele IX-XI, vasalitatea nu a comportat aici o dimensiune funciară, cu toate că nu a fost lipsit de una fiscală, vasalii (numiți, în acest spațiu, *fideles*, *fideles palatii*, *milites palatii*, *mesnatarii* sau -în castiliană- *mesnadores*, dar -fapt curios- și *vasalles*, termen care, spre deosebire de omonimul său francez, nu a reușit să li se substituie celorlalți) fiind stipendiați cu precădere în bani. "Beneficiul" (numit *prestimonium* în Asturia și Leon) nu a fost necunoscut în Peninsula Iberică, dar -până în secolul al XI-lea cel puțin- el nu apare numaidecât legat de vasalitate: intrarea în dependentă nu presupunea întotdeauna acordarea unui "beneficiu", după cum primirea unui *prestimonium* nu era condiționată și de acceptarea vasalității (Luis G. de Valdeavellano, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 229, 231-234).

²³ Intervenind numai atunci când se punea problema înstrăinării feudului prin vânzare, "retractul seniorial" era, de fapt, dreptul de preemțiune al proprietarului, care i. îngăduia să se substituie cumpărătorului găsit de vasal, rambursându-i acestuia pretul feudului. Potrivit mai multor obiceiuri locale din Franța secolului al XII-lea, dreptul seniorial de retract (desemnat în limba germană prin termenul mult mai judicios de *Vorkaufsrecht*) era întrecut de drepturile asemănătoare deținute de rudele vânzătorului - semn indiscutabil al patrimonializării feudului. În Anglia, în schimb, această practică nu a existat (cf. François Louis Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 231; F. Olivier-Martin, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 222).

seniorul nu și-a mai putut exercita prerogativele decât cu mare dificultate și - ca în Franța capetiană - mai ales conjunctural, grație unor ocazii favorabile²⁴.

Fiind o relație nu de subordonare pură, ci de dependentă, stabilită de comun acord și exprimând interesele ambilor parteneri, era firesc ca vasalitatea să nu presupună obligații unilaterale, ci - aidoma *mundium* - ului de odinioară- sinalagmatice, de natură a-i oglindi acest spirit profund și a o face, totodată, efectivă²⁵. Foarte vagi la început (și tocmai din acest motiv cuprinzătoare), ele s-au precizat pe parcurs, atât ca urmare a influenței exercitate de cutumă, cât și a instituționalizării operată de carolingieni, ceea ce le-a restrâns progresiv sfera de cuprindere doar la acele tipuri de servicii impuse fie de contextul frământat al secolelor VIII - X, fie de interesele, mai limpede conturate, ale seniorului și - frecvent- de calificarea vasalului însuși. Dacă Charlemagne și urmașii săi, bunăoară, s-au folosit, la început, de vasalii lor (*vassi regali*) în tot felul de privinte (ca asessori ai tribunalului regal, ca membri ai tribunalelor din comitate, ca *missi dominici* etc.), treptat ei le-au pretins acestora servicii din ce în ce mai specializate și mai ales de tip militar.

În genere, vasalitatea presupunea două tipuri de obligații, care - aspectul trebuie subliniat- nu-i priveau, însă, și pe sub-vasalii celui ce depunea omagiul. Cele derivate din natura personală a legăturii dintre cei doi parteneri erau în număr de trei și, din punct de vedere simbolic, primeau asupra celor din cealaltă categorie, care nu aveau decât un specific material, determinate fiind de posesiunea feudului. Prima dintre ele, credința (*fidelitas*) era întotdeauna definită printr-o interdicție: ea însemna ce anume *nu trebuia* să facă un vasal pentru a nu-și prejudicia seniorul. De asemenea, această noțiune mai reclama din partea celui dependent și îndeplinirea unor servicii speciale (transmiterea mesajelor, escortarea seniorului, purtarea baldachinului la ceremoniile de instalare a episcopului local etc.), incluse, de altfel, și în condițiile de posesiune a feudului. A doua îndatorire, numită *consilium*, presupunea deplasarea vasalului la curtea seniorului și asistarea acestuia în actul de împărțire a dreptății care era, precum se știe, la toate nivelele societății medievale,

²⁴ François Louis Ganshof, *Feudalism, passim*.

²⁵ Pentru toate detaliile care urmează, vezi Louis Halphen, *L'essor de l'Europe (XI-XIIIe siècles)*, Paris, 1932, p.10; Joseph Calmette, *Le monde féodal*, Paris, 1951, p.170-171; idem, *La société féodale*, p. 40-41, 45-48; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 246 *sqq*; Marc Bloch, *Feudal Society*, I, p. 219-220, 229-230; François Louis Ganshof, *Feudalism*, p. 30-31, 98-99 și *passim*; Guy Fourquin, *op. cit.*, p. 123-125; R. Allen Brown, *op. cit.*, p. 112; Joseph R. Strayer, Dana C. Munro, *op. cit.*, p.114 *sqq*; Jean-Piense Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, p.147 *sqq*.

una din prerogativele puterii cu cea mai mare forță de sugestie, de vreme ce se considera că ea reiterează în orizontul mundan atributul fundamental al Divinității. Serviciul militar (sau *auxilium*) era, însă, de departe, obligația cea mai însemnată, prioritatea ei fiind dictată nu numai de nenumăratele conflicte ale timpului, ci și de ierarhia valorilor unei societăți, prin tradiție înclinată a prețui mai mult forța fizică și curajul, decât virtuțile "pașnice". Definitiv impus în secolul al VIII-lea, în împrejurările dificile pe care deja le-am amintit, serviciul cu armele -care intra, la început, efectiv în vigoare, doar când seniorul era solicitat de rege- s-a permanentizat rapid, crescând continuu în amploare. Existau mari variații în felul cum era îndeplinită această îndatorire de la o regiune la alta, toate fiind, însă, corelate cu natura și calitatea feudului concedat. Unii vasali, de exemplu, erau solicitați cu echipamentul complet, împreună cu toți cei care le erau supuși; alții, dimpotrivă, se puteau prezenta doar cu armele ușoare și fără însoțitori. Unii trebuiau să participe la toate expedițiile; alții doar la raiduri și numai pe o perioadă limitată. Unora, în fine, li se cereau doar servicii de pază și protocol, alții -detinători ai așa-numitelor "feuduri libere" (*franc fiefs* - erau scutiți de orice obligații. Diversitatea situațiilor era, precum se vede, considerabilă. Cât despre sarcinile -precumpănitor fiscale- determinate de posesiunea feudului, acestea priveau fie reînnoirea "beneficiului" (taxa numindu-se, în acest caz, "de răscumpărare"), fie amenziile ocazionate de infrațiunile comise de vasal, fie, cel mai adesea, ajutorarea seniorului în situația în care acest lucru era absolut necesar. Prestațiile de acest fel au ajuns, cu timpul, deosebit de importante, multiplicarea lor fiind obținută prin răscumpărarea treptată a celorlalte obligații. Îndatoririle seniorului erau perfect simetrice celor vasalice, cu singura deosebire că ultima (*auxilium*), pe lângă protecția militară a celui dependent, stipula și asigurarea subzistentei acestuia, fie direct, prin primirea sa la castel sau la reședința "stăpînului", fie prin înzestrarea cu un feud. Nici una din părți nu s-a considerat, însă, vreodată, definitiv legată de asemenea constrângeri. De fapt, după cum s-a și observat²⁶, obligațiile feudo-vasalice au reprezentat o miză perpetuă în înfruntarea dintre concepțiile celor doi parteneri, fiecare având tendința de a le interpreta într-un mod cât mai apropiat de propriile interese. Teoretic, nici unul din ei nu putea denunța unilateral contractul (durata acestuia fiind viageră), singura sau, în orice caz, una din puținele excepții de la această regulă fiind menționată în Peninsula Iberică, unde dependența putea fi deliberat ruptă

²⁶ Cf. Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, *op. cit.*, p.147 *sqq.*

chiar de către vasal și chiar dacă acesta era supusul direct al regelui²⁷. În celelalte regiuni, aceste situații nu au fost, cel puțin până în secolele XI-XIII, decât extrem de rare, apariția lor fiind provocată fie de conduita necorespunzătoare a seniorului (definită astfel printr-un "spectru" de infrațiuni cu limite foarte precise), fie din culpa vasalului (cărui i se reproșa, cel mai adesea, nerespectarea obligațiilor contractuale). Sancțiunile prevăzute în ambele cazuri erau, ca să zicem așa, centrate pe feudă. Dacă vinovatul era vasalul, posesiunea îi era temporară sau definitiv confiscată; dacă, dimpotrivă, seniorul era cel răspunzător, vasalul era absolvit de orice îndatorire, ruperea legăturii de dependență consumându-se printr-un ritual de separare, în care gesturile și cuvintele jucau același rol capital²⁸.

Ne putem, firește, întreba, la capătul acestei succinte treceri în revistă a principalelor aspecte ale unei instituții atât de importantă pentru medievalitatea apuseană, cât anume din specificul ei se regăsea în aceeași perioadă și în celelalte zone ale lumii creștine? A fost vasalitatea -și, în genere, dependența- o formă mai generală de organizare a raporturilor sociale pe continent, așa cum pretind, de multă vreme, teorii bine constituite, sau, dimpotrivă, ceea ce a particularizat-o nu a avut sens decât într-un spațiu limitat? Fără a intra acum într-o discuție care ar depăși cu mult intențiile textului de față, să spunem doar că unele din componentele ei par a se distinge și în alte teritorii europene, nu neapărat aflate în sfera de influență a catolicismului și nici sub incidența fostului

²⁷ În acest caz, vasalul trebuia să înapoieze seniorului armele, calul și toate bunurile primite, în afară de soldele pentru serviciile deja prestate ("beneficiul" funciar nefiind, după cum am amintit, legat în mod absolut de vasalitate; vezi supra, n. 22). Vasalul care primise armele de cavaler de la seniorul său nu se putea despărți de acesta înainte de împlinirea unui an de la investitură (cu excepția anumitor cazuri). În Leon și Castilia, vasalul regelui, indiferent de rang, care rupea legătura cu suzeranul era liber să părăsească regatul pentru a-și căuta un nou senior, nu înainte însă de a-i fi cedat toate posesiunile funciare. Vasalul autoexilat (sau tot atât de bine proscris) era urmat, în anumite condiții, de propriii vasali, care se expatriau voluntar cu seniorul lor, până ce acesta își găsea un nou stăpân pe care să-l servească. În funcție de statut -dacă erau "vassalos asoldados", adică remunerați printr-o soldă sau "vassalos de criazon", întreținuți și educați de seniorul însuși-, vasalii "peregrini" aveau permisiunea de a se reîntoarce acasă și intra în serviciul regal sau erau obligați să continue a-și urma peste tot seniorul, pe toată durata exilului, fără a avea voie să ridice vreodată armele împotriva suzeranului lor și, de asemenea, fără a se teme pentru bunurile și familiile rămase acasă (cf. Luis G. de Valdeavellano, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 238-239 *sqq.*).

²⁸ După părerea lui Jacques Le Goff, chiar și în această situație vasalul era dator să restituie feudul, pe motiv că ritualul vasalic constituind un tot unitar, anularea sa (cu ritualul invers, corespunzător) însemna anularea în bloc, a tuturor celor trei momente, inclusiv, deci, a investiturii, ceea ce, din punct de vedere juridic, semnifică retrocedarea posesiunii (*op. cit.*, *loc. cit.*, p. 206-207).

Imperiu carolingian. Imperiului Bizantin, de pildă, nu i-a fost deloc străină posesiunea funciară condiționată, aceasta întâlnindu-se, până în secolul al XI-lea, fie în forma așa-numitei *stratiotika ktemata* (individuală, ereditară și inalienabilă), fie, ulterior, a binecunoscutei *pronoia*, concesiune imperială rezervată elitei birocratice și militare, ca recompensă și, totodată ca temei al prestării unor servicii preponderent (dacă nu exclusiv) militare. Faptul că, în această din urmă ipostază, ea este analogă atât *pomestia*-ei rusești, cât și *iqta*-ei musulmane și *timar*-ului otoman, i-a determinat pe unii cercetători să creadă că "pattern"-ul bizantin le-ar fi influențat pe toate trei sau, cel puțin, pe prima dintre ele, ceea ce nu este, însă, confirmat de dovezi directe. În ciuda acestei analogii, ar fi, totuși, exagerat să credem că specificul condiționat al acestor posesiuni, oricât de important ar fi, este, în sine, suficient pentru a proba o presupusă identitate cu feudul. La drept vorbind, analogiile sunt, în acest caz, mai mult aparente decât reale. Pe lângă faptul că donatorul nu era o persoană particulară, ca în Apus, ci statul, iar "stratioții" -grupul social și militar creat odată cu introducerea sistemului administrativ al themelor- constituiau nu o aristocrație, ca feudatarii "franci", ci o pătură de condiție țărănească, nici serviciile militare datorate în virtutea acestei posesiuni nu decurgeau din dependența personală, ci aveau o dimensiune eminamente funciară, fiind dependente numai de pământul concedat²⁹. Cât despre vasalitatea după model occidental, aceasta nu a apărut în Bizanț decât odată cu Cruciadele, deși, în relațiile Imperiului cu vecinii, ea pare a fi jucat, totuși, cum vom vedea imediat, un rol destul de important.

În Rusia, în schimb, analogiile de acest fel par mult mai semnificative, cu toate că, cei ce s-au ocupat de istoria acestui spațiu în Evul Mediu nu au ajuns nici până astăzi la un punct de vedere comun în ceea ce privește existența sau non-existența aici a vasalității. Opinia celor -precum Alexandre Eck³⁰ - care acceptă acest lucru invocă drept argument nu numai binecunoscutul obicei al primilor cnezi de a se înconjura și întreține, aidoma regilor germanici, o trupă de războinici liberi (*drujina*), ci și alte practici specifice, destul de asemănătoare

²⁹ În legătură cu discuțiile referitoare la relațiile feudo-vasalice și, în general, la feudalismul în Imperiul Bizantin, vezi Ernst H. Kantorowicz, "*Feudalism*" in the *Byzantine Empire* în Rushton Coulborn (editor), *Feudalism in history*, Princeton University Press, Princeton and New Jersey, 1956, p. 154-166; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, vol. II, The University of Wisconsin Press, Wiscconsin and Milwaukee, 1964 p. 565-569; Dimitri Obolenski, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1971, p. 252-253.

³⁰ Cf. *Moyen-Âge russe*, Bruxelles, 1934; idem, *La vassalité et les immunités dans la Russie du Moyen Âge* în *Recueils de la Société Jean Bodin...*, I, p. 257-263 sqq.

modelului carolingian de vasalitate sau unora din ipostazele sale locale. Astfel, întocmai ca vasalii iberici, nici omologii lor din vechea Rusie nu erau, la început, mai puțin liberi de a ieși din dependență sau de a-și schimba stăpânul oricând doreau, având în plus, spre deosebire de ceilalți, și posibilitatea de a-și păstra posesiunea funciară primită (*votchina*), fără riscul vreunor sancțiuni. Dispariția acestui obicei, propriu perioadei timpurii a vasalității, când dependența avea încă un caracter personal, dublată de condiționarea riguroasă a proprietății (numită acum *pomestia*) de serviciul militar – o proprietate devenită, treptat, și ereditară – s-ar fi produs abia în secolul al XIV-lea, odată cu ascensiunea cnezatului moscovit, pe fondul neîncetelor războaie cu vecinii. Potrivit aceluiași punct de vedere, nici dependența în formă rusă nu ar fi fost lipsită de un ritual caracteristic, omagiului "cu mâinile" fiindu-i, însă, preferat aici așa-numitul "salut cu fruntea", care nu era, după toate aparențele, decât o variantă a "prosternării" bizantine. Obligațiile vasalului – specificate într-un "pact" preliminar "închinării", consacrat prin jurământ – mai prevedeau, pe lângă ajutorul militar și asistența judiciară de rigoare și plata unui tribut personal extraordinar, al cărui quantum, ca și circumstanțele achitării erau, de asemenea, cu grijă prevăzute. Spre deosebire, însă, de Occident, reciprocitatea nu pare a fi fost aici o regulă într-adevăr severă, din moment ce seniorul, care trebuia, desigur, să-și protejeze dependenții împotriva oricăror primejdii sau exacțiuni, avea dreptul exorbitant de a-i judeca el însuși, competență recunoscută, de altfel, și femeilor în raport cu propriii lor supuși³¹. Or, tocmai această particularitate a unei relații care, după toate canoanele, ar fi trebuit să fie reciprocă, reprezintă principalul argument al celor ce refuză – și pe bună dreptate – să accepte prezența în Rusia a oricărei forme, fie și embrionară, de vasalitate și, la limită, chiar a feudalismului³². Nu libertatea – cel puțin teoretică – a alegerii se întrevede în relațiile "la vîrf" din această societate, cât forța implacabilă a unei dependențe situată foarte departe de orice spirit contractualist. Puterea locală a cnezilor ruși fiind încă de la început suverană, ea nu a fost constrânsă a ține seama de aceleași imperative ca în Apus.

³¹ Potrivit tot lui Alexandre Eck, vasalitatea îi cuprindea în Rusia și pe membrii înaltului cler, dar într-o formă pur personală, întrucât domeniile ecleziastice nu se aflau în proprietatea cnezilor, ci a Bisericii, care, în ceea ce o privea, avea dreptul la proprii ei feudatari, trimiși, în caz de necesitate, să lupte în sprijinul suzeranului (*op. cit., loc. cit., p. 263*).

³² Cf. Marc Szeftel, *Aspects of feudalism in Russian history* în Rushton Coulborn, *op.cit.*, p. 178, *sqq.*

Dacă prezența relațiilor feudo-vasalice apare, așadar, îndoielnică în ambele societăți, mai limpede, totuși, se întrevede ea în raporturile cu vecinii. În cazul Bizanțului, de pildă -care a constituit, și din acest punct de vedere, un adevărat model pentru toate popoarele din zonă -aceste relații (întemeiate pe principiul suveranității universale a Împăratului închipuită a se exercita asupra unui ansamblu de state strict subordonate³³) erau evocate în termenii unei veritabile înrudiri spirituale, cu gradații precise și simboluri specifice, care, în privința vecinilor tributari cel puțin, nu era departe de vasalitatea propriu-zisă, chiar dacă nu se definea ca atare. Regii și împărații franci, bunăoară, erau pentru monarhii bizantini "frați spirituali" (*pneumatikos adelphoi*), titlu rezervat, deopotrivă, și suveranului persan, califilor arabi, sultanilor mameluci ai Egiptului și, după toate aparențele, principilor khazari³⁴; țarul bulgar, în schimb, era doar "fiu spiritual" (*pneumatikon teknon*)³⁵, asociindu-se în această titulatură cnezilor ruși și tuturor celorlalți vasali ai Bizanțului față de care Împăratul se considera un adevărat "părinte". Instituită, uneori, printr-o ceremonie solemnă, care amintea de investitura cavalerilor din Apus, această paternitate morală -caracteristică și raporturilor dintre cnezii nord-pontici și vasalii lor³⁶ - se răsfrângea și asupra principilor păgâni botezați de Împărat, ceea ce-i pune clar în evidență natura universală. Actele oficiale, la rândul lor, oglindeau cu fidelitate aceeași gradație: în timp ce principilor ruși, celor turci și pecenegilor le erau adresate scrisori imperiale (*grammata*), conducătorii croați, sârbi,

³³ Dimitri Obolensky, *op. cit.*, p. 272, 275.

³⁴ În raport cu francii, totuși, și cu ceilalți principii creștini din Occident, superioritatea Împăratului era clar subliniată printr-o serie întreagă de semne cât se poate de sugestive, cum ar fi înscrierea numelui propriu în fruntea protocoalelor de adresare și refuzul încăpățânat de a le recunoaște orice alt titlu în afara celui de "rege" (titlul de "basileu" fiind, prin tradiție, considerat în Răsărit un atribut rezervat exclusiv monarhului bizantin) (cf. Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris. Albin Michel, 1970, p. 230-232; vezi și *Histoire des relations internationales...*, I, *Le Moyen Âge*, p.138).

³⁵ Titlul său complet era "drag al nostru fiu spiritual, prin grația lui Dumnezeu arhonte al poporului prea creștin al bulgarilor". În 927, totuși, Petru, fiul și succesorul lui Simeon, a fost recunoscut, în urma căsătoriei cu o nepoată a Împăratului Rorian Lecapene, drept "basileu al bulgarilor", dar, fără îndoială pentru a atenua această concesie, împărații care au urmat au continuat să-l trateze în protocoale doar ca "fiu spiritual", adăugând, totodată, la propriul titlu de "basileu al Romanilor" (*basileus ton Romaion*) și pe cel de "autocrator" (preluat cu începere de la finele secolului al XII-lea și de principii sârbi) (Louis Bréhier, *op. cit.*, p. 232, 240).

³⁶ Marele cneaz Dimitrie Donskoi, de exemplu, a fost unul dintre cei ce s-au folosit de titulatura paternă, cerându-i vărului său, Vladimir Andreevici din Serpuhov, să-l considere "tată", iar pe fiii săi (nepoții lui Vladimir), "frați" (cf. Potemkin, *Istoria diplomatiei*, București, 1964, p.125).

napolitani și amalfitani, ca și Dogele Venetiei nu aveau dreptul de a primi decât ordine, fără putința de a pretinde altceva³⁷.

Cu statele sau populațiile de mai mică însemnătate, însă, fie creștine sau barbare, sedentare sau nomade -cum au fost, bunăoară, triburile caucaziene, musulmane, slave sau longobarde și statele latine din Orient- Bizanțul întreținea relații de strictă vasalitate, dacă nu chiar de pură dominație, impusă prin forță, desigur, dar, uneori, și solicitată, în virtutea posibilității întrevăzute de vecinii Imperiului de a se integra astfel în civilizația acestuia și de a se bucura de binefacerile ei. Indiferent de titlul cu care erau gratificați, toți acești vasali purtau denumirea generică de δούλοι ("sclavi"), fiind, însă, tratați -mai bine decât o sugera titulatura -potrivit clauzelor unor contracte încheiate, nu rareori, la inițiativa Împăratului însuși. Obligațiile astfel asumate de cei ce intrau în dependență -combinat, frecvent, și cu îndatoriri de ordin fiscal (tribut, privilegii comerciale etc.)- erau preponderent militare, fiind consemnate până în cele mai mici amănunte. În schimb, basileul acorda pensii, subsidii și indemnizații, pe măsura serviciilor pe care le primea. Desfășurat, uneori, chiar în capitală, unde vasalul era invitat să se deplaseze personal, ceremonialul care consacra o asemenea relație cuprindea, pe lângă investitura de rigoare (marca cea mai semnificativă a suveranității imperiale asupra persoanei și a teritoriului dependent), și acordarea de insigne, veșminte de onoare, coroane și demnități palatine (dublate adesea de primirea la curte), menite a sublinia nu numai solemnitatea momentului, ci și însemnătatea legăturii care tocmai se crea. Inutil de a mai preciza că această practică, corelată cu aceeași pretenție de suveranitate universală, a fost întocmai preluată de toate statele care s-au considerat, într-un fel sau altul, succesoare ale Bizanțului, fie că este vorba de Imperiul otoman³⁸, de cnezatele rusești³⁹ sau de unele principate

³⁷ Ernst H. Kantorowicz *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 154-155.

³⁸ Pentru supraviețuirea unor elemente compacte de ideologie și practică politică bizantină în cadrul statului otoman, cf. *inter alia* Halil İnalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, *passim*.

³⁹ Potrivit opiniei lui Alexandre Eck, relațiile suzerano-vasalice nu ar fi implicat, în acest spațiu, decât persoana principelui, nu și teritoriul său, alegerea suzeranului -fie local, fie străin (Marele Duce al Lituaniei sau regele Poloniei)- făcându-se, pe de altă parte, în deplină libertate. Deabia la finele secolului al XIV-lea angajamentele față de principii străini au început a fi sistematic obstrucționate, marii cnezi de Tver și Moscova introducând în tratatele cu cei doi vecini clauza confiscării de drept a pământurilor aceloră dintre supuși ce s-ar fi "închinat" în afară. Au existat, însă, și cazuri când statutul juridic al posesiunilor celor ce intrau în dependență era serios afectat prin asumarea acestei legături, cum s-a întâmplat, de pildă, cu teritoriile principilor vasali lituanieni din

balcanice, ceea ce, în treacăt fie spus, ne edifică încă o dată asupra modului cum s-a putut perpetua moștenirea celei de-a doua Rome. Faptul că tipul suzerano-vasalic specific relațiilor adoptate de Bizanț cu vecinii sau cu statele mai îndepărtate a fost, după cum tocmai am menționat, sistematic asociat conceptului mai larg de universalitate sugerează limpede că nu el era cel considerat determinant din punct de vedere juridic. Mai mult, deci, decât prin tipul amintit sau decât prin distincția modernă dintre state suverane și state dependente, raporturile "romeilor" cu populațiile din jur ar putea fi mai corect definite ca federative sau - potrivit faimoasei expresii a lui Dimitri Obolensky⁴⁰ prin forma premergătoare a unui veritabil "Commonwealth", în cadrul căruia independența sau autonomia diverselor structuri au coabitat nestingherit cu principiul recunoașterii suveranității imperiale, generând un model de conviețuire și organizare politică fără nici o analogie cu vreun sistem cunoscut. Este, aceasta, încă o dovadă a originalei sinteze bizantine, care-i explică foarte bine exemplara posteritate.

Problema corelației dintre vasalitate și suveranitate este, însă, relevantă, nu numai pentru răsăritul european și Bizanț. Ea are sens, deopotrivă, și pentru partea de apus a continentului, în contextul amplei dezbateri, reluată în ultimii ani, referitoare la constituirea monarhiilor feudale și, pe un plan mai general, la prefacerile instituționale, politice și ideologice care au însoțit procesul de formare a statului modern. Un punct de vedere larg împărtășit consideră că, în cadrul acestor două direcții îngemănate de evoluție, relațiile feudo-vasalice ar fi avut un rol esențial, nu numai prin faptul că au menținut intactă fermitatea țesutului social, în împrejurările create de dezagregarea puterii centrale, dar și prin aceea că, substituind pentru o vreme suveranitatea prin suzeranitate, au asigurat menținerea *de facto* a autorității regale asupra tuturor celor ce depindeau de ea, în așteptarea unor circumstanțe mai favorabile recâștigării pozițiilor pierdute. Începând din cel de-al XI-lea veac, puterea centrală s-ar fi reconstituit, așadar, ca în Franța, pe temeiul vasalității, valorificând cu metodă atât prevederile dreptului feudal, cât și atuurile care decurgeau din calitatea de senior suprem a regelui⁴¹.

tinuturile de margine, ruso-lituaniene, care, intrând sub suzeranitatea Moscovei, și le-au primit înapoi ca "gratificații" pentru serviciile consimțite (*op. cit., loc.cit.*, p. 261-262).

⁴⁰ *Op. cit., passim.*

⁴¹ Pentru acest punct de vedere, vezi *inter alia* Brice Lyon, *The Middle Ages in Recent Historical Thought*, 2nd edition, Washington D. C., 1965, p. 24; F. Olivier-Martin, *op. cit., loc. cit.*, p. 217-218; François Louis Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, p. 242 sqq.

Evitând și de astă dată să intrăm într-o discuție mult prea cuprinzătoare pentru ceea ce ne-am propus aici, vom spune doar, foarte concis, că un asemenea punct de vedere nu ni se pare acceptabil. Este, fără discuție, adevărat că dimensiunea "feudală" a regalității a fost o componentă importantă a conceptului medieval de putere, contribuind cât se poate de serios la afirmarea prerogativelor acesteia. Ea a fost, însă, cum limpede se poate vedea din toate exemplele care ne stau la îndemână, doar un *versant* al acestei puteri, și nu neapărat cel mai important. În fapt, adevărata ei dimensiune, cea care într-adevăr a contat, a fost aceea *theocratică*, în comparație cu care atributul seniorial al regelui nu numai că a fost incomparabil mai slab, dar și diametral opus, cum ne-o arată, între altele, și străduința fără răgaz a monarhilor epocii de a o accentua pe prima în detrimentul celui alt sau -și mai bine- tendința lor de a eluda prescripțiile dreptului feudo-vasalic, atunci când acestea păreau să contravină principiului de drept divin⁴². Acest lucru nu are nimic surprinzător într-o epocă dominată de un mod de gândire și de o paradigmă interpretativă în mod fundamental diferite de "filtrul hermeneutic" modern⁴³. Dimensiunea suzerană a regalității a fost mai precară și, în același timp, antagonică versantului theocratic, întrucât spiritul ei esențialmente consensual nu avea, în acea vreme, nimic comun și nici nu se putea acomoda cu un principiu potrivit căruia numai voința (*voluntas*) regelui crea și exercita legea, ca expresie deplină a suveranității și, implicit, a caracterului sacru al celui ce o întruchipa. Tot astfel, participarea regelui la viața societății și subordonarea funcției sale

⁴² Printre nenumăratele studii referitoare la importanța dimensiunii theocratice a institutiei regale în Evul Mediu, vezi ***, *Le sacre des rois*. Actes du Colloque International d'histoire sur les sacres et couronnements royaux (Reims 1975), Paris, 1985; *La royauté sacrée dans le monde chrétien*. Publié sous la direction de Alain Boureau et Claudio Sergio Ingerflom, Paris, 1992; Anne J. Duggan (editor), *Kings and Kingship in Medieval Europe*, London, 1993; Joseph Canning, *A History of Medieval Political Thought, 300-1450*, London and New York, 1996; Walter Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, New York, Barnes & Noble Inc., 1966, *passim*; Gábor Klaniczay, *The Uses of Supernatural Power. The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe*, Polity Press, 1990; Florentina Căzan, *Aspecte ale gândirii politice din Europa apuseană în secolele XI-XIV*, în AUB, Seria științe sociale. Istorie, XVII, 1968, p. 44-49; Marc Bloch, *Les rois thaumaturges*, Paris, 1924 (și versiunea în limba română: *Regii taumaturgi. Studiu despre caracterul supranatural atribuit puterii regale în special în Franța și Anglia*. Prefață de Jacques Le Goff. Traducere de Val Panaitescu, Iași, 1997); idem, *Feudal Society*, II, p. 379-383, 421-422; Henri Pirenne, *op. cit.*, *passim* etc.

⁴³ Expresia îi aparține lui Ioan Petru Culianu; cf. *Eros și magie în Renastere. 1484*. Traducere de Dan Petrescu. Prefață de Mircea Eliade. Postfață de Sorin Antohi. Traducerea textelor din limba latină: Ana Cojan și Ion Acsan, București, 1994.

senioriale principiului ei contractualist nu-și puteau găsi ușor vreo corespondență cu esența divină a unei puteri care-l proiecta pe detinător, în același timp, în afara și deasupra comunității din care făcea parte. Este adevărat că noțiunea de "credință" (*fides*), comună ambelor forme de autoritate, era, la prima vedere, singura capabilă de a le uni. În realitate, însă, dacă în plan teocratic ea însemna "obediență" față de o persoană în cel mai autentic sens al cuvântului, *superioară*, în cel feudal semnificația ei era, dimpotrivă, aceea de "loialitate", invitându-i pe parteneri la o colaborare care putea înceta în caz de felonie (ceea ce este o altă modalitate de a spune că vasalii regelui aveau dreptul legitim de a rezista încălcărilor contractului, restabilind echilibrul relației). Mai limpede spus, guvernarea teocratică era esențialmente unilaterală; aceea feudală, în schimb, era în mod principal bilaterală, constituind unica soluție posibilă de a concepe, în împrejurările acelei epoci și cu mijloacele care-i erau proprii, "o lege -și, totodată, o formă de conducere- capabilă de a-l supune și pe rege"⁴⁴

Walter Ullmann, căruia îi aparține observația de mai sus, și după el mulți alții au văzut în subordonarea treptată a principiului contractualist feudal față de cel teocratic sensul însuși, vag prefigurat și doar aparent paradoxal, al unei evoluții politice din ce în ce mai moderne⁴⁵. Fără a ne îndoii de exactitatea unei asemenea judecăți, nu putem, totuși, să nu ne întrebăm, dacă nu cumva tocmai în asocierea ambelor tipuri de autoritate se găsește, în fond, cheia succesului unui mod de a guverna care s-a impus până la urmă, întrucât a fost singurul apt de a întruchipa *mijlocul* ideal între cele două extreme specifice medievalității: universalismul imperial și particularismul senioriei?

În cazul Țărilor Române, ritualul vasalic cu alură simbolică se întâlnește doar la domnii moldoveni⁴⁶. De aceea, în continuare, vom

⁴⁴ Walter Ullmann, *op. cit.*, p. 152 și *passim*; idem, *Zur Entwicklung des Souveränitätsbegriffs im Spätmittelalter* în idem, *Scholarship and Politics in the Middle Ages*, Variorum Reprints, London, 1978, p. 9-14 *sqq.*

⁴⁵ Aceasta este teoria dezvoltată și de Marcel Gauchet, în spiritul direcției care caracterizează astăzi antropologia politică; cf. *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, București, 1995. Vezi, de asemenea, Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului. Zece lectii*. Traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi. Prefață de Sorin Antohi, București, 1992, p. 20-25.

⁴⁶ Nu este exclus însă ca și Mircea cel Bătrân să fi depus omagiu regelui Sigismund de Luxemburg. În tratatul încheiat la 7 martie 1395 la Brașov domnul muntean amintea de "jurământul nostru de credință și al boierilor noștri, făcut de noi mai înainte așa cum se

încerca să surprindem pe bază documentară unele aspecte privitoare la locul desfășurării omagiului, descrierea și semnificația lui, precum și vocabularul folosit în jurămintele principilor noștri sau în scrisorile de încredintare trimise vecinilor. Și aceasta pentru că deși unele cercetări mai vechi au relevat în mod corect esența acestor tipuri de relații, istoriografia marxistă din România, care a făcut din ideea de independență corolarul istoriei noastre, a prezentat în mod simplist și uneori tendențios semnificația raporturilor feudo-vasalice.

După cum se cunoaște, după ce Polonia reocupase Rusia Roșie (august 1387), încercând să evite pericolul pe care-l reprezenta Ungaria, Petru I Mușat a fost primul domn moldovean care, în septembrie 1387, împreună cu marii săi dregători, a depus omagiu personal la Liov⁴⁷. Locul ceremonialului nu a fost ales întâmplător; ca și în Occident, unde, așa cum am arătat mai sus, un asemenea eveniment, se petrecea la hotarul aflat între posesiunile celor doi contractanți, de obicei pe teritoriul suzeranului, și în cazul celor doi principii întâlnirea a avut loc, la o dată stabilită anterior, în sudul Regatului polon, știind că înaintașii săi "*cei mai bătrâni, Petru voievod și tatăl nostru Roman voievod*" se obligaseră să fie supuși Craiului. La 12 martie 1402, Alexandru cel Bun a făgăduit și el "*pe onoare, fără înșelăciune și fără viclenie*" să slujească Coroana poloneză⁴⁸. Atragem însă atenția că aceasta este doar o simplă *scrisoare de încredințare*, care în manualele didactice și chiar în unele lucrări

cuvine" (Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente*, București, 1971), la 1595, Giovanni de Marini Poli a văzut la solii lui Mihai Viteazul aflați în Transilvania "scrisori patente ce le aveau de la împăratul Sigismund de slăvită amintire" (*Calători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 261). Este foarte probabil ca aceste documente să fi ajuns în mâinile principelui Transilvaniei, care nu a permis boierilor munteni să meargă la Praga pentru a purta tratative cu Rudolf.

⁴⁷ Majoritatea istoricilor au considerat că instituirea suzeranității poloneze asupra Țării Moldovei a avut numai cauze economice și anume instituirea controlului asupra așa-zimutului drum moldovenesc. Având în vedere faptul că esența actului omagial consta în *cosilium et auxilium* credem că s-a minimalizat importanța factorului politico-militar. Moldova a avut și o poziție strategică deosebită, fiind pe bună dreptate considerată un *stat tampon* între Creștinătate și păgâni. Nu trebuie uitat nici faptul că numai patru domni au prestat omagiu în timp ce comerțul dintre cele două țări a fost aproape neîntrerupt. De altfel, și contextul în care Petru I a acceptat suzeranitatea poloneză arată că, în acel moment, au prevalat cauzele politico-militare. Pentru opiniile privitoare la această problemă, vezi studiul lui C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, extras din RIR, vol. X (1940), *passim*. Pentru scrisorile de jurământ ale domnului și boierilor, vezi Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1932, p. 599-603.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 621-622.

științifice este confundată cu actele omagiale⁴⁹. Abia la 1 septembrie 1404, la Camenița, la hotarul dintre cele două țări, după ce Ordinul teutonic încheiase pace cu Polonia, iar Podolia a trecut în patrimoniul Regatului, eliminându-se, astfel, presiunea lituaniană, Alexandru cel Bun a depus pentru prima dată omagiu: "am sărutat crucea și ne-am supus, *așa cum au făcut și alte principate creștine, după legea creștinească* și cum au făcut și înaintașii noștri Petru voievod și tatăl nostru Roman voievod și Ștefan voievod" (subl. ns.)⁵⁰.

De obicei, în Europa Occidentală un contract încheiat între două persoane după sistemul vasalic avea loc o singură dată. În cazuri cu totul speciale, la cererea suzeranului, el putea fi repetat doar când nu survenea o ruptură între cele două părți. Și în cazul relațiilor moldo-polone, atunci când Regatul era amenințat, suzeranul cerea principelui român noi dovezi de fidelitate. Așa s-a întâmplat la 6 octombrie 1407, la Liov, unde Alexandru cel Bun împreună cu marii săi dregători au înnoit actul de supunere de la Camenița. Chiar dacă vasalul s-a deplasat pe teritoriul suzeranului, de această dată nu s-a repetat ritualul din 1404, actul în sine fiind doar un jurământ de credință, necesar poate și datorită faptului că tocmai atunci s-au accentuat neînțelegerile dintre rege și Ordinul teutonic⁵¹. Peste câțiva ani, la 25 mai 1411, din Roman, Alexandru cel Bun făgăduia din nou credință regelui polon, promițându-i ajutor împotriva Ungariei⁵². Într-adevăr, după ce încheiase pace cu Cavalerii teutoni (1

⁴⁹ Scrisori de încredințare sau de făgăduință sunt și actele lui Roman I (5 ianuarie 1393) și Ștefan I (6 ianuarie 1393) (*Ibidem*, p. 607-615).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 625-626. Unii istorici au crezut că în 1404, 1407, 1411 Alexandru cel Bun ar fi înnoit actul din 1402 (Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1935, p. 485).

⁵¹ *Ibidem*, p. 628-630.

⁵² *Ibidem*, p. 637-639. Interesant este faptul că noua scrisoare de jurământ a fost emisă din Roman la puține zile după ce regele se obliga să plătească 1000 de ruble de argint, în următorii doi ani, banii ce fuseseră împrumutați de Petru I. "*Iar dacă nu-i vom plăti la această zi (de Paști - n. ns.), cum este scris, atunci noi în acea zi, fără nici o amânare, îi vom da acestui adevărat Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei, și copiilor lui, a noastră cetate Sneathyn și Colomeea și Țara Pocuției*" (*Ibidem*, p. 640-641). Așadar, doar în anumite situații dificile suzeranul făcea concesiile, cerând noi scrisori de credință. La fel am putea interpreta și actul din 13 decembrie 1433 prin care Vladislav îi dăruia "*scumpului prieten: Ștefan voievod*" pentru a-l sluji cu mai mare credință "*aceste orașe, Tetina și Hmielovul cu aceste tinuturi și sate*", numindu-l adevărat stăpân și moșan al acestor cetăți" (subl. editorului). Deși nu depusese omagiu, regele îi dăruia această regiune unui domn aliat cu adversarii săi, stabilind și un nou hotar între cele două state: "*Iar între aceste orașe și între țara noastră a Rusiei va fi această graniță veșnică: mai întâi între orașul nostru Sneathyn și între Șipinți aparține Moldovei, pe acestea le desparte râul Colacin, iar de la râul Colacin, drept peste câmpia Bolohovului, până la râul cel mare, Nistru, este țara noastră a Rusiei. Iar Țara Pocuției, precum de demult a*

februarie 1411), cu fiul hanului și cu marele duce al Moscovei, asigurându-se și de fidelitatea lui Mircea cel Bătrân (17 mai 1411), Vladislav împreună cu Witold au pus la cale o ofensivă concertată împotriva lui Sigismund, care se proclamase împărat⁵³.

După unii istorici, în primăvara anului 1415, la Sneatyn, principele moldav ar fi depus un nou omagiu regelui polon⁵⁴. Ceremonialul este descris de Dlugosz, de unde a fost preluat de Cromer și Bielski: *"Apoi Vladislav a venit de Rusalii (Pentecostes) prin Buczacz, Halici, Colomeea la Sneatyn. Acolo, întâmpinându-l, Alexandru, voievodul Moldovei, cu soția sa și cu o mare suită de oșteni ai săi, și a fost în mai multe feluri onorat. Ca să-și arate supunerea și credința către Vladislav, regele Poloniei, acesta a prestat solemn omagiul de credință și de supunere către regele Poloniei și jurământul corporal de credință cu toți boierii Țării Moldovei, steagurile fiind plecate la picioarele regelui, care ședea purtând coroana și atributele regale. Despre care lucru a dat și scrisori lămuritoare, care se păstrează în tezaur, spre amintirea veșnică a faptelor. Apoi, pe rege și pe regina Ana și pe toți baronii și ofițerii regelui, invitându-i la banchet, i-a ospătat cu îmbelșugare. De asemenea, a oferit daruri însemnate regelui și reginei. Dar și baronilor de frunte ai regatului le-a împărțit daruri cu larghețe"*⁵⁵. Așa cum a relevat C. Racoviță cu mai bine de jumătate de veac în urmă, este puțin probabil ca domnul Moldovei să fi depus acum un nou omagiu. În primul rând, trebuie să arătăm că nici un alt izvor nu confirmă acest eveniment. Somptuoasa întâlnire dintre cei doi principii se pare că a avut loc la Sneatyn, dar Dlugosz, care nu era informat în legătură cu omagiul de la Camenița, a confundat se pare cele două momente. În ceea ce privește scrisoarea din 1419, prin care Alexandru cel Bun și marii săi boieri se ofereau să-l ajute pe rege împotriva Ungariei, publicată de Dogiel, este datată greșit, fiind, se pare, identică cu cea din 1411⁵⁶. De altfel, din cea de-a doua parte a domniei principelui moldav scrisorile de încredințare lipsesc. După opinia noastră, și aceasta este o dovadă că raporturile moldo-polone au cunoscut o înrăutățire. Mai mult, la 1426, Alexandru cel Bun trimitea un simplu salvconduct regelui Vladislav, *"care pleca spre*

fost supusă nouă, din veac, așa și rămâne". În schimb, la câteva zile după ce depusese omagiu (23 septembrie 1436), Iliș a cedat nu numai Țetina și Hmielovul, dar și Hotinul (*Ibidem*, p. 708).

⁵³ C. Racoviță, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁴ P.P.Panaitecu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 327; Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 33; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, 1991, p. 39.

⁵⁵ După traducerea lui C. Racoviță, *op. cit.*, p.15, n. I.

⁵⁶ *Ibidem*, p.13.

țările turcilor", garantându-i libera trecere pe teritoriul Moldovei, fără a-și asuma vreun fel de obligații în cruciada preconizată⁵⁷.

Ori de câte ori aveau loc schimbări pe tronul de la Suceava, noului principe i se cereau scrisori de încredințare. Pentru perioada care precede domnia lui Ștefan cel Mare, din cauza instabilității politice din Țara Moldovei de care Regatul nu era străin, actele de acest fel sunt tot mai numeroase. Singurul domn care a jurat corporal credință noului rege Vladislav al III-lea a fost Iliș. Cele două acte elaborate la Liov, la 19 septembrie 1436, în numele voievodului și a marilor săi dregători arată că evenimentul a avut loc cu o zi înainte⁵⁸. Scrisoarea lui Iliș cuprinde și conținutul jurământului depus atunci de acesta în cadrul ritualului vasalic. Remarcăm și faptul că peste câteva zile, la 23 septembrie, probabil în urma unor tratative, domnul Moldovei ceda Coroanei poloneze Țara Șipenițului, cu Hotinul, Țețina și Hmielovul, obligându-se să înapoieze și toate scrisorile regale privitoare la aceste posesiuni⁵⁹. În loc să i se întărească aceste teritorii ca feud, vasalul a fost obligat să renunțe la ele. În unele privințe, omagiul din 1436 ar putea fi comparat cu cele din 1382, 1404 și 1485. Altfel spus, doar în unele momente dificile domnii Țării Moldovei se hotărau să facă acest pas decisiv.

După cercetări aparținând istoricilor polonezi, la 1436, regele ar fi cerut și lui Ștefan să depună omagiu personal, dar el ar fi refuzat⁶⁰. Explicația pare a fi însă alta. În mentalitatea medievală acesta era considerat vasalul lui Iliș. La 26 august 1435, domnul Ștefan îi scria regelui polon că s-a împăcat cu fratele său, închinându-i-se "*ca domnului nostru și frate mai mare... care ne este nouă ca tatăl nostru*"⁶¹. Așadar, chiar și în timpul așa-zisei diarhii, Țara Moldovei și-a păstrat unitatea politică din moment ce în relațiile internaționale era reprezentată numai de principele care rezida la Suceava. Scrisorile de jurământ erau însă cerute de Coroană ambilor frați: așa s-a întâmplat în septembrie 1439, când Iliș a înnoit actul redactat la Liov, în timp ce Ștefan trimitea o simplă scrisoare de încredințare regelui polon⁶². Să remarcăm și faptul că primul act avea pecetea cea mare a Țării Moldovei, iar cel de-al doilea a fost validat cu pecetea cea mică⁶³.

⁵⁷ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 642-644.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 697-705.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 706-709.

⁶⁰ Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 47, n. 79.

⁶¹ Mihai Costăchescu *op. cit.*, p. 678-681.

⁶² *Ibidem*, p. 712-715.

⁶³ Remarcăm și faptul că în timp ce sigiliul mare are, legenda "*Pecetea lui Ioan Ilie voievod, domn al Țării Moldovei*", pe sigiliul mic putem citi "*Pecetea lui Io Ștefan voievod*". Așadar, fratele mai mare se considera stăpânul întregii țări.

Din toate documentele păstrate, reiese că ritualul vasalic avea loc în apropierea hotarului dintre principate, locul și ziua întâlnirii fiind stabilite de suzeran cu puțin timp înainte. La 13 ianuarie 1434, din Suceava, Ștefan vodă îi scria Craiului că atunci "*când acesta se va apropia de Țările rușilor, noi îndată vom merge către dânsul sau către urmașii lui, fără nici o înștiințare și vom face supunere și jurăminte la locul și în timpul hotărât prin scrisori sau prin solii lui*"⁶⁴. Petru al II-lea, ale cărui relații cu Iancu de Hunedoara erau cunoscute suveranului jagellon, îi scria acestuia că se va deplasa la ziua și locul stabilit pentru desfășurarea ritualului, cu condiția să fie informat cu două trei luni înainte. În cazul în care țara era amenințată de dușmani sau domnul era bolnav, urma să se stabilească o altă zi⁶⁵. La învoiala încheiată la Siret, la 23 septembrie 1453, între tânărul Alexandru voievod și panii polonezi s-au stabilit și localitățile posibile în care urmau să se întâlnească cei doi principii: "*când domnul nostru, Măria Sa Craiul se va apropia de Țara Rusească, noi să mergem înaintea Măriei Sale, la un loc hotărât, ori la Camenița, ori la Sneatyn, ori mai departe la Colomeea, din aceste trei locuri, unde îi va plăcea domnului nostru, noi să mergem acolo și cu panii noștri să îndeplinim obiceiu*". Principele moldav cerea nu numai să fie informat cu 10 săptămâni mai înainte în legătură cu data și locul ales de suzeran, dar și să fie însoțit pe teritoriul polonez de patru mari sfetnici ai Coroanei⁶⁶. Petru Aron făgăduia și el să depună omagiul "*în Colomeea sau Camenița, unde se va hotărâ numitul nostru domn, regele Poloniei*"⁶⁷.

Lui Ștefan cel Mare i-au trebuit mai mult de 25 de ani pentru a se decide să depună omagiu. Prima dată o face în termeni cu totul vagi la Overcăuți (4 aprilie 1459)⁶⁸. Peste câțiva ani (2 martie 1462), domnul se obliga să se deplaseze la locul stabilit de rege, cu condiția de a fi informat cu două-trei luni mai înainte⁶⁹. Prin scrisoarea de credință din 28 iulie 1468, cerută de Cazimir, probabil ca urmare a victoriei de la Baia, Ștefan dorea ca întâlnirea să aibă loc la Camenița, Colomeea sau Sneatyn⁷⁰. Deși în același an Matei Corvin îl informa pe suveranul jagellon că domnul

⁶⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 665.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 736.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 767.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 784.

⁶⁸ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 266-269. Să remarcăm și faptul că ori de câte ori în documentele externe emise de Ștefan cel Mare sunt menționați foștii domni moldoveni supuși regatului, primul era trecut Alexandru cel Bun și nu Petru I.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 282-288.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 304.

moldovean îl lingusește, spunându-i, "*după obiceiul lui*", aceleași cuvinte maghiarilor, tătarilor și turcilor "*pentru ca între atâția stăpâni viclenia lui să rămână pentru mai multă vreme nepedepsită*"⁷¹, regele a insistat ca acest tânăr principe care își consolidase puterea să-l recunoască oficial suzeran.

La începutul anului 1469, Cazimir l-a așteptat 40 de zile pe Ștefan, în Liov, care, deși fusese anunțat de doi soli regali, nu s-a prezentat pentru depunerea omagiului. După Dlugosz, de la care avem această informație, domnul român s-a temut să nu fie prins de polonezi și înlocuit cu un pretendent⁷². În vara anului următor, regele a revenit în același oraș, unde timp de nouă săptămâni a așteptat zadarnic întâlnirea cu Ștefan, care promisese că va depune omagiu la Camenița în ziua de 15 august⁷³. Adevărata atitudine a principelui reiese din răspunsul pe care l-a dat regelui la 13 iulie 1471: nu poate să-l trimită în ajutorul Poloniei pe fiul său Alexandru cu 1000 de călăreți: pe de o parte, pentru că acesta era prea tânăr pentru a îndeplini astfel de slujbe, iar, pe de alta, din cauza atacurilor turcilor, tătarilor și muntenilor⁷⁴! Deoarece tocmai în acești ani Moldova și-a reorientat politica externă, colaborând în secret cu Matei Corvin în vederea unui război purtat cu otomanii, Ștefan a evitat să depună omagiu personal unui rege care era interesat mai mult de hotarele de vest ale țării și mai puțin de cele sudice.

În istoriografia noastră s-a afirmat că prin comportamentul din acești ani, domnul ar fi "preferat independența țării sale în locul unei umiliri care presupunea un ipotetic ajutor militar din partea Poloniei"⁷⁵. Deoarece Moldova își păstra neatămarea chiar dacă domnul ei ar fi depus omagiu, considerăm că această interpretare este forțată. În realitate, dacă ar fi răspuns favorabil regelui Cazimir, conform uzanțelor medievale, Ștefan era obligat să-l ajute militar pe suzeranul său în conflictul pe care Polonia îl avea cu Ungaria pentru stăpânirea Boemiei. Or, într-o perioadă în care papalitatea se arăta tot mai interesată de organizarea unei cruciade, domnul Moldovei, care scăpase de periculosul pretendent Petru Aron și demonstrase prin acțiunile sale din Tara Românească că este alături de lumea creștină, a preferat să colaboreze cu aceasta prin intermediul Ungariei.

⁷¹ Gh. I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în RIR, fasc. I, București, 1931, p. 236-237.

⁷² Cf. *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 20.

⁷³ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁴ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 311-313.

⁷⁵ *Războieni. Cinci sute de ani*, p. 22.

O cronică anonimă, redactată de un polonez în primele decenii ale secolului al XVII-lea, surprinde, credem, cu mult realism relațiile lui Cazimir cu Ștefan. Se arată, astfel, că după bătălia de la Baia, regele a trimis doi dregători însemnați care l-au asigurat pe domnul Moldovei de „prijinul său cu condiția ca acesta să-i presteze omagiu. Ștefan împreună cu marii săi boieri a acceptat să reînnoiască scrisoarea de jurământ: "Cazimir, fiind la Liov (în 1469 - n. ns.), Ștefan trebuia să vină să depună omagiu. El s-a scuzat (arătând) că, în absența sa, maghiarii sau turcii ar putea să cucerească Basarabia (Chilia și Cetatea Albă - n. ns.) sau chiar Moldova, însă adevărul era că acesta era informat că atunci când va sosi (acolo) va fi arestat[...]. Regele a venit din nou la Liov, la mijlocul lunii iulie (în 1470 - n. ns.). Ștefan promisese să depună omagiu la Camenița, însă, la data stabilită, s-a scuzat din nou, din cauza războiului pe care îl avea cu Radu, domnul țării Românești". În concluzie, autorul arată că regele fiind supărat pe astfel de explicații i-a cerut domnului Moldovei să-i presteze omagiu, în caz contrar îl va considera dușmanul său⁷⁶.

În loc să dea curs acestei somații, Ștefan, care era interesat de apărarea hotarelor sudice ale Țării Moldovei, se apropie tot mai mult de Ungaria. O demonstrează și faptul că la 3 ianuarie 1472 reînnoia brașovenilor, vechiul privilegiu comercial⁷⁷.

În urma victoriei de la Vaslui, unde a beneficiat doar de sprijinul maghiarilor și nu și de cel al polonilor, domnul s-a adresat lumii creștine printr-o așa-zisă scrisoare circulară cu destinația "Către Coroana ungurească și către toate țările în care va ajunge această scrisoare"⁷⁸. Și această adresă demonstrează, credem, că Ștefan încerca să colaboreze cu liga antiotomană prin intermediul lui Matei Corvin. De altfel, peste câteva luni (la 22 iulie 1475), domnul încheia un tratat cu Ungaria prin care făgăduia "*împreună cu toată țara noastră credință veșnică Majestății Sale Regești și Sfintei Coroane*"⁷⁹. Răspunzându-i prin scrisoarea de încredințare din 15 august 1475, regele arăta că după ce "*cinstitul și nobilul Ștefan*" l-a recunoscut "*ca stăpân al său de drept*", acesta urma "*să îndeplinească față de noi și Sfânta Coroană toate cele pe care voievozii înaintași erau ținuți a îndeplini după lege sau datină*"⁸⁰. Trebuie

⁷⁶ Constantin Rezachevici, *Stiri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec XIII- începutul sec. XVII) descoperită în Polonia*, în RdI, 1982, 5-6, p. 664-665.

⁷⁷ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 315-317.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 319 - 323.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 330-333. Interesant este faptul că, din Suceava, numai cu două zile mai înainte Ștefan reînnoia privilegiul comercial acordat brașovenilor (*ibidem*, p. 329-330).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 334-336.

să remarcăm că cele două acte au fost validate doar cu sigiliul mic, ele având deci un caracter secret și particular. Cu toate acestea, Cazimir a fost informat în legătură cu conținutul tratativelor și, așa cum arată Dlugosz, "*temându-se de nestatornicia lui Ștefan, la Sătămăria Mică (8 septembrie 1475) i-a cerut noi jurăminte de credință și ascultare*"⁸¹. Deși era amenințat de o mare campanie sultanală, nici de această dată domnul nu s-a deplasat în Polonia, intensificând chiar colaborarea cu Ungaria, Venetia și papalitatea. Mai mult, în toamna aceluiași an (1 noiembrie 1475), Ștefan afirmă în fața solilor brașoveni: "*Noi suntem slugile Craiului și al Sfintei Coroane [maghiare]*"⁸². Abia în 1479, când liga antiotomană se destrămase, domnul a încercat o apropiere de regatul polon, trimițând o nouă scrisoare de încredințare regelui în care arăta că "*în ziua și la vremea pe care Măria Sa ni le va arăta prin solii Domniei Sale, cu șase luni înainte de acea zi și înainte de întâlnirea noastră ne vom vedea cu Domnia Sa în orașul Colomeea și-i vom jura credință noi și cu boierii noștri moldoveni, după obiceiul cel vechi*"⁸³.

Încheind pace cu Mehmed al II-lea și păstrând aceleași bune relații cu Ungaria, Ștefan cel Mare nu s-a grăbit nici de această dată să presteze omagiu, care garanta îndeplinirea obligațiilor prevăzute doar în jurămintele scrise. După pierderea Chilieii și a Cetății Albe, în vederea recuperării acestor importante regiuni, domnul moldovean, în urma negocierilor purtate " *timp de câteva zile*" a depus omagiu la Colomeea, în ziua de 12 septembrie 1485 "*la ora nouă dimineată*"⁸⁴. Într-un studiu

⁸¹ *Războieni . Cinci sute de ani...* p. 242 (trad. făcută de R. Constantinescu). Situația descrisă de Dlugosz este confirmată și de *Cronica anonimă* menționată mai sus (vezi n.76. Și aici se arată că la 1475 Ștefan a promis regelui polon că va depune omagiu. "*Ștefan care ținea în ascuns cu Ungaria, a trimis trofee obținute în această victorie lui Mathias Huniadul, vrând, de asemenea, să aibă și ajutorul lui*". După ocuparea Caffei de către turci, regele Ungariei a trimis trei persoane nobile la domnul Moldovei cu daruri, cerându-i acestuia să se desprindă de Polonia. Însă Ștefan nu a putut să fie convins să se rupă de Polonia și să se declare inamicul ei cum îi cerea regelul Ungariei. Fiind informat în legătură cu aceste tratate, regele Cazimir a vrut să și-l apropie pe domnul Ștefan, trimițând solii săi pentru a-i presta omagiu și un nou jurământ de credință, deoarece se temea ca regele Ungariei să nu-l atragă total de partea sa. Ștefan a refuzat omagiul, iar Cazimir temându-se de urmări și dorind să pună capăt disputei dintre Polonia și Ungaria privind stăpânirea Moldovei a trimis reprezentanții săi la dieta care trebuia să se țină în Ungaria (Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 666-667).

⁸² Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 337.

⁸³ *Ibidem*, p. 351-353.

⁸⁴ Informații și interpretări deosebit de interesante privitoare la acest eveniment au fost aduse de Victor Eskenasy în studiul *Omagiul lui Ștefan cel Mare la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în AIIAI, t. XX, 1983, p. 257-267.

publicat relativ recent⁸⁵, Victor Eskenasy a adus noi informații privitoare la acest eveniment, între care și o relatare din anul 1598, aparținând ambasadorului englez, care confirmă o descriere a ceremonialului făcut în 1594, precum și relatările cronicarilor poloni. Potrivit primului izvor, Ștefan s-a apropiat de tronul regal și și-a înclinat capul îngenunchind "*potrivit obiceii lui său*". Autorul descrierii ceremonialului arată că înaintea jurământului de credință, domnul și-a înclinat capul tot "*după obiceii ritualului său*". În urma sărutului ce pecetluia contractul vasalic, regele a luat steagul Moldovei și l-a dat marelui Curții, în timp ce boierii au depus și ei omagiu culcând la pământ stindardele lor mai mici. Ceremonialul de la Colomeea a fost însă diferit de cel la care a fost supus Iliș la Liov, când domnul și boierii săi "*ingenunchind drept umilință, au frânt cozile banderilor în semn de supunere și ascultare, [și] le-au aruncat la picioarele regelui*". Or, după cum se cunoaște, în Occident doar obiectele de valoare neînsemnată erau fracturate de senior. La 1485, acestea n-au fost rupte "*ba încă [Ștefan] a cerut ca steagurile lor omagiale să fie păstrate cu cinste ca o mai mare garanție a prieteniei*", ele fiind depuse la tezaurul Regatului.

Cronicarul polon Wapowski consemnează un gest petrecut la Colomeea care a suscitat discuții controversate: "*La tribună a urcat regele [...] și sta măreț pe tronul lui de aur[...]. Și ca să vadă toți cei de față supunerea și umilirea unui prinț atât de mare, cortului regal i s-au tăiat funiile. Pânzele au căzut la pământ și cele ce se petreceau înăuntru s-au arătat vederii celor de față, uimiți de atâta măreție. [...] Astfel, acel războinic viteaz, energic și mândru, învingător al multor regi și popoare nu și-a plecat capul în fața regelui Poloniei decât împins de o mare nevoie. În felul acesta Cazimir al IV-lea și-a satisfăcut vanitatea de a încâtușa și uni cu sine pe acel principe care învinsese pe turci, pe tătari și pe unguri*"⁸⁶. Această informație a avut o puternică rezonanță în istoriografia noastră, unii cercetători numind evenimentul "drama de la Colomeea"⁸⁷. Apreciat că "un episod surprinzător și îndoielnic" menționat doar de Wapowski, considerăm că este foarte probabil ca acest eveniment să se fi petrecut în realitate. Mai întâi, trebuie să arătăm că, așa cum confirmă toate izvoarele, omagiul a fost depus într-adevăr într-un cort, deoarece acesta nu se putea desfășura într-o biserică sau o capelă, din moment ce suzeranul era catolic iar vasalul ortodox. De altfel, așa cum

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare. Traduceri*, Craiova, 1915, p. 40.

⁸⁷ Victor Eskenasy, *op. cit.*, p. 250, n. 19.

am arătat, domnul și dregătorii moldoveni jurau "după legea și obiceiul lor" pe o cruce purtată de un prelat ortodox. Nu s-a observat însă că mai există încă o informație identică. Astfel, cronicarul silezian Joachim Cureus (1532-1573) scria în *Analele* sale tipărite prima dată la 1571: "*În anul următor (1485), Ștefan principele Moldovei, neputându-se apăra de puterea turcească, a jurat, craiului Cazimir în tabără. Iar cortul, după pilda împăratului Rudolf, care așa lucrase cu Ottokar, craiul cel semet al Boemiei, din întocmirea lui cea de poloni făcută, tocmai când jura, a căzut și Ștefan cel care învinsese mai înainte pe atâția crai, s-a văzut îngenunchind înaintea lui Cazimir. Ștefan totuși pentru aceasta nu s-a mâhnit, nădăjduind că va căpăta ajutor de la Cazimir ca să-și poată răscumpăra țara cea pierdută în mâinile turcilor*"⁸⁸.

Or, precum am văzut, și în Occidentul medieval ritualul simbolic al vasalității impunea în mod obligatoriu o asistență aleasă și numeroasă, care constituia cheazășia angajamentului dintre senior și vasal. Majoritatea izvoarelor care se referă la depunerea omagiului menționează că acesta avea loc "sub privirea multora" sau "în prezența multora". De altfel, știm că cei doi principii au fost însoțiți la Colomeea de marii lor dregători și de oșteni. Pe de altă parte, atât Wapowski, cât și Cureus pot fi bănuți de subiectivitate, ei punând în antiteză vanitatea inactivului rege polon cu "*acel războinic viteaz, energic și mândru*" care era Ștefan cel Mare. Mai mult, umanistul silezian a susținut originea romană a prusienilor derivată din romanitatea românilor!⁸⁹

Amalgamând diverse categorii de izvoare externe, în unele lucrări cu caracter științific sau de popularizare s-a impus ideea că domnii moldoveni au încheiat tratate numai "pe picior de egalitate". Or, această sintagmă care nici nu este atestată documentar în epoca medievală, de cele mai multe ori nu are nici o acoperire în realitatea istorică. Astfel, decodificarea ritualului vasalic demonstrează clar o anumită ierarhizare a părților contractante: regele stă pe un tron aurit cu coroana pe cap, îl primește pe domn, care, îngenunchind și plecând capul, înclină steagul până la pământ. Există, fără îndoială, numai în acest gest un semn de deferență și inferioritate, nu însă și de umilire. Toate scrisorile de jurământ elaborate după depunerea omagiului demonstrează același lucru. De asemenea, scrisorile de încredințare emise pe teritoriul Țării Moldovei în prezența unor soli regali conțin termeni specifici ierarhiei feudale. În unele acte există expresii care sugerează limpede o ierarhizare a celor două părți. Avem în vedere sintagme ca "domnul nostru", "stăpânul

⁸⁸ Apud Gheorghe Sincăi, *Hronica românilor*, II, București, 1969, p. 108-109.

⁸⁹ Adolf Armbuster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993, p. 123-124.

nostru de drept", "părintele meu" sau "tatăl meu". În scrisoarea de făgăduință trimisă de Bogdan al II-lea lui Iancu de Hunedoara la 5 iulie 1450, domnul Moldovei cerea ca "*să ne fie nouă domnia sa părinte și domn, iar noi să fim domniei sale în loc de fiu și de slugă*"⁹⁰. La 23 septembrie 1453 și Alexandrel vodă făgăduia supunere "*bunului nostru și iarăși părintele nostru craiul [Cazimir] să ne miluiască și să ne apere de dușmanii noștri ca pe vasalii săi*"⁹¹. Ca și în Occidentul medieval, și la noi sistemul feudo-vasalic avea ca referință un model familial, de rudenie, sărutul suzeranului fiind apropiat de sărutul de logodnă, el marcând intrarea într-o comunitate familială.

Confundate uneori cu jurămintele de credință, tratatele de pace emise în urma unor războaie erau într-adevăr redactate "cu aceleași cuvinte"⁹². În același timp, trebuie reamintit faptul că sistemul vasalic reprezenta un contract încheiat între două persoane, dintre care una, vasalul, deși era subordonată celeilalte, subordonare simbolizată de omagiu, dar și de scrisoarea de jurământ, dobânda, ca urmare a contractului mutual, un drept de reciprocitate, spre deosebire de cei care rămâneau în afara acestui sistem. În acest context, să reținem că în varianta poloneză a scrisorii de jurământ de la Calomeea, însuși regele îl numea pe Ștefan "domn, din mila lui Dumnezeu", folosind deci *formula devoțiunii*, care în limbaj diplomatic semnifică recunoașterea neatârării sale. În același act, suzeranul se obliga să apere integritatea Țării Moldovei, și, deci, să recupereze raialele Chilia și Cetatea Albă. În condițiile în care regele nu și-a respectat angajamentul, domnul moldovean s-a considerat dezlegat de contractul vasalic, încheind pace cu otomanii, recunoscându-se, apoi, supusul lui Matei Corvin. Așadar, după cum observăm și am și precizat deja, în paginile de mai înainte, sistemul vasalic presupunea un contract încheiat între un om liber numit *senior* și un alt om liber numit *vasal*, cu obligații reciproce. În epoca medievală neatârarea țării nu a fost absolută, idee care a fost vehiculată mai ales de lucrările cu caracter didactic, ea trebuind căutată tocmai în conținutul jurămintelor de credință și în abilitatea diplomatică a domnilor și dregătorilor noștri.

Deși s-au caracterizat printr-o anumită originalitate, relațiile de tip feudo-vasalic dintre Polonia și Moldova se înscriu în același sistem întâlnit la statele din Europa occidentală. Fără îndoială că această instituție a cunoscut modificări de la o zonă geografică la alta și chiar în

⁹⁰ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 757-758.

⁹¹ *Ibidem*, p. 767-768.

⁹² Este cazul tratatului încheiat de Bogdan al III-lea cu polonii, la 1510, în urma confruntărilor militare.

cazul acelorasi contractanți, de la o etapă la alta⁹³. Astfel, în cazul raporturilor noastre cu suzeranul, lipsește doar investiția, care consta din înmânarea unui obiect simbolic vasalului. Având în vedere faptul că domnii moldoveni care au depus omagiu nu au fost niciodată înzestrați cu feude, poate și din cauza controverselor privitoare la Pocuția⁹⁴, era firesc ca această fază să lipsească din ritual. Se știe însă că în Occident concesiunea funciară a fost înlocuită cu documentele emise de suzeran. Și în cazul nostru, nu este exclus ca investiția să fi constatat din înmânarea scrisorii de jurământ. Astfel, dacă Ștefan cel Mare a prestat omagiu la 12 septembrie 1485, varianta poloneză a actului are data 15 septembrie, iar cea moldovenească 16 septembrie⁹⁵. La 1436, scrisoarea de jurământ a lui Iliș a fost redactată a doua zi după ritual. De asemenea, actul emis la Liov la 26 septembrie 1387 consemnează depunerea omagiului de către Petru Mușat la timpul trecut. Lipsa feudului și deci și a dreptului de retract a făcut ca ieșirea din vasalitate să se facă în cazul domnilor moldoveni în mod tacit.

Începând cu A. D. Xenopol, în istoriografia noastră s-a acreditat ideea că tratatul de la Hârlău (12 iulie 1499) "punea capăt vasalității noastre față de Polonia"⁹⁶. După opinia noastră, evenimentul s-a petrecut cu un deceniu mai înainte. La 21 martie 1489, Polonia a încheiat pace cu Poarta otomană, sancționând astfel și *de jure* pierderea Chilie și a Cetății Albe astfel determinându-l pe Ștefan să ceară protecția lui Matei Corvin⁹⁷. Cronicarul contemporan Weinreich arăta că domnul Moldovei l-a părăsit pe regele Poloniei deoarece acesta nu i-a acordat ajutor împotriva turcilor și tătarilor așa cum îi făgăduise⁹⁸. La 26 iulie 1489, însuși Cazimir al IV-lea se adresa papei, protestând împotriva trecerii lui Ștefan sub protecția regelui Ungariei⁹⁹.

Deși nu au mai fost redactate scrisori de jurăminte și nici nu au mai depus omagiu, până la dezastrul de la Mohács, domnii Țării Moldovei erau considerați vasali ai Ungariei. La 20 august 1503, în tratatul otomano - maghiar parafat la Buda, pe lângă provinciile care odinioară aparținuseră Coroanei Sfântului Ștefan se menționau ambele țări

⁹³ Jacques Le Goff, *op. cit.*, *loc. cit.*, (vezi și n. 9).

⁹⁴ În acest sens, vezi și opinia lui C. Racoviță, *op. cit.*, p. 61-62.

⁹⁵ Victor Eskenasy, *op. cit.*, p. 257-259.

⁹⁶ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ediția a IV-a, București, 1986, p. 330.

⁹⁷ Hurmuzaki - Densușianu, *Documente*, vol. II/2, p. 315-316.

⁹⁸ Vezi Gh. Pungă, *Tara Moldovei în contextul relațiilor politice internaționale (1538-1572)*. Curs special, Iași, 1994, p. 12.

⁹⁹ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, p. 316-317.

românești extracarpatic¹⁰⁰. În pactele polono-maghiare din 1502 și 1509 se arăta că între cele două regate creștine nu este cazul să existe neînțelegeri deoarece "*Moldova trebuie să rămână la Sacra Coroană ungară, iar domnii voievozi și urmașii lor vor depune omagiu acesteia*"¹⁰¹.

Așadar, politica de echilibru promovată de Ștefan cel Mare în ultima parte a domniei sale între cele trei linii de forță - Imperiul Otoman, Polonia și Ungaria - a fost continuată de factorii de decizie din Moldova și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Unii cercetători au considerat însă drept jurăminte de credință și tratatele încheiate de principii moldoveni cu Polonia la 1510, 1518, 1527, vorbind chiar de existența unui omagiu multiplu practicat de ei în această perioadă¹⁰². După cum s-a observat relativ recent¹⁰³, nici unul din aceste pacte nu reprezintă un jurământ de vasalitate. De asemenea, s-a exprimat și opinia conform căreia scrisorile de făgăduință ale lui Alexandru Lăpușneanu față de regele polon, redactate la Bakuta (5 septembrie 1552) și Hârlău (22 iunie 1553) ar fi omagii de vasalitate.¹⁰⁴ Omagiu ar fi prestat și Despot vodă regelui polon în vara anului 1563¹⁰⁵. În cazul lui Alexandru Lăpușneanu, avem de-a face doar cu niște scrisori de jurământ, prima elaborată în fața nobilimii poloneze despre care "suzeranul" nu avea cunoștință, iar a doua nu a avut nici un fel de valoare practică din moment ce peste doar câteva săptămâni aceiași reprezentanți ai regelui recunoșteau la Constantinopol că Moldova se afla sub protectorat otoman¹⁰⁶. În ceea ce-l privește pe Despot, așa cum am arătat cu alt prilej, este vorba doar de proiectul unei scrisori de jurământ, care n-a fost validat niciodată și nu de un omagiu propriu-zis¹⁰⁷. Un act identic este și cel redactat la Iași, la 2 octombrie 1569, în numele domnului Bogdan Lăpușneanu¹⁰⁸.

¹⁰⁰ Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 20-23.

¹⁰¹ Gh. Pungă, *op. cit.*, p.13. Și în tratatul pe care maghiarii l-au încheiat cu otomanii erau incluși domnii Ștefan cel Tânăr și Neagoe Basarab (*Ibidem*, p. 14).

¹⁰² Florentina Căzan, Cătălin Mustăț, *Relațiile de vasalitate moldo-polone și implicațiile lor politice la sfârșitul secolului XV și în secolul XVI*, în RdI, 1983, 4, p. 363-371.

¹⁰³ Vezi recenzia lui Ștefan S. Gorovei din AIIAI, t. XXI, 1984, p. 550-552.

¹⁰⁴ Veniamin Ciobanu, *Vasalitate - suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile șase și șapte ale secolului XVI: interpretare juridică și practică politică* (I), în AIIAI, t. XXII, partea a II-a, 1985, p. 418.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 419.

¹⁰⁶ Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 84-91.

¹⁰⁷ Idem, *Contribuții la istoria relațiilor Țării Moldovei cu Polonia în vremea lui Despot vodă*, în AȘUI, Istorie, 1986, p.13-20.

¹⁰⁸ Idem, *Tara Moldovei...* p. 216-219.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a trecerii sub protectorat otoman a întregului spațiu românesc, încercările Poloniei de a readuce Moldova la vechiul ei statut sau măcar de a avea un cuvânt de spus în numirea domnilor n-au avut sorti de izbândă. Eșecul a fost recunoscut, la 1600, de însași diplomația poloneză.

Într-o relatare anonimă, care trebuie datată după intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova, se relatează discuțiile aprinse care au avut loc în adunările provinciale din Regat, care, după opinia noastră, pot constitui și concluzia acestui studiu: *"În Polonia s-au răspândit veștile că Mihai, palatinul Valahiei, a năvălit și cotorpit Moldova cu 40 de mii [de oșteni] și, după ce Ieremia voievod a fost alungat, Zolkiewski, căpitanul de câmp al armatelor, a fost atât de rău zdrobit, încât abia a reușit împreună cu câțiva să fugă la Camenița.*

*Apoi, deodată, în întreaga Polonie s-a iscat agitație și discuție în adunări, mulți aruncând vina asupra austrieilor, că pornesc să subjuge o provincie a Regatului Poloniei. Dar n-au lipsit nici cei care să susțină contrariul. Dacă Moldova este o provincie a Regatului Poloniei, atunci cu ce scop se află acolo steag turcesc? Sau, de ce fiind de față ceaușii turci, atâți palatini ai Moldovei și-au pierdut capul în Polonia? Cum au fost Tomșa, Iancu, Potcoavă și alții? Sau de ce polonii prinși acolo, ca de pildă Wisniowieczki, Piasetcki și alții, după multe schingiuri, și-au găsit moartea la Constantinopol? În sfârșit, de ce regele Sigismund, în anul 1510, consfințind înțelegeri și tratate cu Bogdan (al III - lea - n. ns.), palatinul Moldovei, au jurat amândoi cu aceleași vorbe? (subl. ns.). Căci niciodată nu a fost necesar să se facă așa ceva din partea unui vasal al regelui Poloniei"*¹⁰⁹.

LA VASSALITE MEDIEVALE: HYPOSTASES EUROPEENNES ET ROUMAINES

RÉSUMÉ

L'étude développée sous ce titre est structurée, tel que le titre même l'indique, en deux parties, dont la première est, naturellement, une succincte présentation de cette importante institution médiévale de l'Europe médiévale, précisant ses traits spécifiques pendant diverses périodes et régions du continent. Tout en se basant sur une recherche presque exhaustive de cette complexe problématique et tout en bénéficiant de l'expérience didactique et scientifique du maître de conférences dr. Alexandru Florin Platon, ces pages se constituent sans

¹⁰⁹ Mihai Viteazul în conștiința europeană, vol. IV, București, 1986, p. 270.

doute en point de départ en vue de la reprise des investigations concernant la vassalité médiévale roumaine.

Toute en gardant à peu près la même structure, l'étude relève, à partir des données documentaires, certains aspects concernant l'endroit du déroulement de l'hommage par les princes moldaves (le rituel vassalique à allure symbolique n'est pas attesté en Valachie), sa description et sa signification, tout comme le vocabulaire utilisé dans les serments de nos princes ou dans les lettres de fidélité adressées à la Couronne polonaise.

Une telle étude est aussi justifiée à présent par le fait que l'historiographie marxiste de Roumanie, qui a fait de l'idée d'indépendance le corollaire de notre histoire, a présenté de manière simpliste et parfois tendancieuse la signification des rapports de type feudo-vassalique.

Tout en faisant de manière conséquente appel aux sources internes et externes, l'étude révèle les différences qui existaient à l'époque entre un hommage vassalique, une lettre de serment et un traité conclu à la fin d'une guerre.

Pénétrée à l'est des Carpates par filière polonaise, cette institution a aussi connu un spécifique roumain. Le travail se propose aussi de traiter les nouvelles informations et interprétations concernant la vassalité de Valachie dans ses rapports avec la Pologne.